

ZWARTHEMDEN EN KOPPELRIEMEN

ONTEVREDENEN IN HET GELID
MUSSOLINI HEEFT ALTIJD GELIJK
NAMAAK AAN DE NOORDZEE
MOSTERDGAS TEGEN SPEREN
BONDGENOOT MET TEGENZIN

4

Drie landen deden de Tweede Wereldoorlog ontstaan en uitgroeien tot een werkelijk mondiaal conflict: Duitsland, Italië en Japan. In deze volgorde vonden hun agressieve daden plaats, waardoor de oorlog ontbrandde en uitgebreid werd: de Duitse overval op Polen op 1 september 1939, de Italiaanse dolkstoot in de rug van het al bijna verslagen Frankrijk op 10 juni 1940, de plotselinge, vernietigende aanval van de Japanners op de Amerikaanse vlootbasis bij Pearl Harbor op 7 december 1941.

Ook in de jaren vóór de Tweede Wereldoorlog vielen al duizenden doden ten offer aan de expansiezucht van dezelanden, in conflicten die zo nauw met de Tweede Wereldoorlog verbonden zijn dat ze onvermijdelijk in de voorgeschiedenis van die oorlog een plaats moeten krijgen. De agressie van Japan tegen Mantsjoerije (1931) en China (1937) zal uitvoerig ter sprake komen in aflevering 26, onmiddellijk voorafgaand aan de beschrijving van het uitbreken van de felle en bloedige strijd in het Verre Oosten in de maand december van het jaar 1941.

Aan Italiës brute onder-de-voet-lopen van het militair zo goed als machteloze Abessinië van keizer Haile Selassie in 1935/1936, eerste openlijke oorlogsdaad van het fascistische regime van Mussolini, wordt in dit cahier aandacht besteed.

Dat fascistische regime bestond ten tijde van de aanval op Abessinië dertien jaar. Hoe, waaruit en waardoor het fascisme ontstond, hoe het zich ontwikkelde, waarom het in sommige landen wél een grote aanhang kreeg en zelfs de staatsmacht wist te veroveren, en in andere niet — over dat alles wordt u hierna verteld, evenals over het fascisme in Nederland in de twintiger en dertiger jaren, mengsel van imitatie van het Italiaanse voorbeeld en geestelijke onkruidgewassen van eigen bodem. Bij dat alles worden onder meer twee dingen duidelijk: waarom het fascisme van Mussolini gedurende lange jaren ook in de landen van West-Europa een ruime mate van waardering ontmoette, én waarom de rol die Italië in de oorlog zou gaan vervullen zo clownesk en tragisch moest zijn.

Italië ging die oorlog in als bondgenoot van Duitsland. Van een werkelijk samenspannen, een werkelijk gelijkgerichte politiek, is tussen de twee dictators zelden of nooit sprake geweest. Zeker, de tegenstellingen tussen Rome en Berlijn waren verminderd. Maar beide landen bleven hun eigen doelstellingen koesteren en hun eigen wegen bewandelen — Italië zou er al na een periode van nauwelijks drie jaar volledig aan bezwijken.

A.H.P.

DE OPKOMST VAN HET FASCISME
IN EUROPA: 1919—1935

ONTEVREDENEN IN HET GELID

PROF. DR. H. W. VON DER DUNK

In allerlei Europese landen verschijnen
in de jaren dertig fascistische
groeperingen. Voor het merendeel waren
ze antidemocratisch, aanbaden ze
het geweld en gingen ze de straat op, zoals
hier, in Parijs, het 'Croix de Feu'.

Toen in november 1918 de laatste schoten aan het westelijk front waren verstomd en de nederlaag van de centrale mogendheden een feit was geworden, kon men een hele reeks voorspellingen doen. Politici, journalisten, politieke filosofen en theoretici konden op grond van de afgelopen catastrofe en op grond van sociale en politieke verschuivingen die zij overal had meegebracht of ingeleid, verwachtingen uitspreken over het Europa van morgen. Eén ding voorspelde echter niemand: de werkelijke toekomst. Niemand vermoedde dat de komende tientallen jaren in het teken zouden staan van een geheel nieuw verschijnsel: het fascisme.

De Tweede Wereldoorlog zou zonder het

torici uiteen in verschillende groepen. Sommigen vragen kortgezegd: wat wilde het fascisme en waarom? Anderen trachten uit te zoeken uit welke groepen de beweging haar aanhangers rekruteerde. Zij vragen: wie werd er fascist? Op welk moment en op welke gronden?

Het fascisme werd zoëven een 'geheel nieuw verschijnsel' genoemd, dat geen enkele profeet in 1918 had voorspeld. Dit moet dan worden afgezwakt in die zin, dat iets volkomen nieuws, een soort Pallas Athene, die in volle wapenrusting op de wereld verschijnt, in de geschiedenis niet voorkomt. Noch ideologisch, noch mentaal kan de fascist een schepsel zijn, dat geen ouders zou hebben

Wide World

fascisme niet uitgebroken, althans niet op deze wijze uitgebroken zijn.

Geen wonder dat velen door het fenomeen werden en worden geïntrigeerd. Toen na de val van de fascistische regimes vele archieven opengingen en toen door talrijke processen in allerlei landen een ongehoorde hoeveelheid materiaal in de openbaarheid werd uitgestort, kwam er al spoedig na 1945 een stroom van literatuur los. Naast de studies die zich meer op de uiterlijke geschiedenis van het fascisme in de diverse landen richten, valt er ook een ander soort geschiedschrijving waar te nemen. Niet het verhaal staat daarbij voorop, maar de analyse en de verklaring van het fenomeen. En ook hierbij weer vallen de his-

Hierboven: het Franse 'Croix de Feu' stond onder leiding van een zekere kolonel de la Rocque. Behangen met oorlogs onderscheidingen marcheren hij en zijn mannen hier over de Champs-Élysées.

Geheel boven: de belangrijkste fascistische voorman in België was Léon Degrelle, die in 1936 de Rexistenbeweging oprichtte. In de Tweede Wereldoorlog collaboreerde hij met de Duitse bezetters en trok in 1941 als vrijwilliger naar het Russische front. Hij werd in 1944 bij verstek ter dood veroordeeld, maar ontsnapte naar Spanje, waar hij thans nog woont.

gehad. Maar even waar blijft dat de term fascisme pas na de oorlog opkwam. Dat wijst erop dat we met een verschijnsel te maken hebben dat niet in al zijn ondergeschikte elementen, maar wel in zijn algehele samenstelling en vorm nieuw was en dat daarom een nieuwe naam zocht en vond om dit nieuwe uit te drukken.

De eersten, die zich fascistena noemden, vinden wij in Italië. Italië, dat aan de zijde van Frankrijk en Engeland had meegevochten tegen de Habsburgse monarchie, maar dat bij de vrede van St. Germain lang niet kreeg waar de Italiaanse chauvinisten op hadden gehoopt.

Onder andere het door hen zozeer begeerde

Fiume was jammer genoeg niet aan Italië toegewezen.

Nu kan gerust worden aangenomen dat de teleurstelling over deze gang van zaken niet meer dan wat politieke deining aan de oppervlakte zou hebben veroorzaakt, wanneer de Italiaanse samenleving zich in een bloeiende gezondheid had verheugd en geen diepe sociale spanningen en tegenstellingen had gekend. Dat de Italiaanse reacties op de vrede zo heftig waren, vloeit in laatste instantie echter voort uit het feit dat de Italiaanse samenleving verre van gezond was. Het nationalisme nu presenteerde de mogelijkheid om allerlei soorten frustraties, problemen, spanningen van persoonlijke of collectieve

De oude bovenlaag, de middenklassen en de liberale burgerij zagen zich dan ook geconfronteerd met een revolutionaire situatie. Dat verklaart de felheid van het nationalisme in de kringen, die benauwd waren voor een sociale omwenteling en die de oorzaak van al die ellende daarom zochten in het feit dat Italië niet alles had gekregen wat op zijn verlanglijstje stond. Nationale grootheid leek het alternatief voor de revolutie. Het wekt geen verbazing dat deze gevoelens vooral in legerkringen heersten. Voor de vele gedemobiliseerde officieren boden de vrede en de kans op grote interne verschuivingen weinig aantrekkelijks. In 'de roden' zagen zij de doodsvijanden van een orde waarin zij waren

Fragment uit *Voor Verdun* (1924), overgenomen uit 'Verhalen' door Kurt Tucholsky; De Bezige Bij, 1964.

Hier, om deze kolenkelder, hebben twee naties vier jaar lang gevochten. Dit was het dode punt. Hier ging het niet verder. (—)

Is het voorbij?

Volgt er op de boetedoening een absolutie? Is er ook maar één krant die nu nog, steeds opnieuw, uitroept: 'Wij hebben ons vergist. Ze hebben ons voorgelogen!' Dat zou toch wel het minste zijn. Is er ook maar één die zijn lezers (—) heeft laten zien hoe ze er bij hen jarenlang deze weerzinwekkende geestdrift voor de oorlog hebben ingeranseld? En later dan? Toen er geen censuur meer was? Wat konden jullie toen niet? Hebben jullie één keer (—) achteraf de volledige, naakte, bloedige waarheid aan het licht gebracht? De kranten willen nieuws. Nieuws willen ze allemaal. De waarheid wil er geen.

En uit de grauwe luchten doemt een reusachtige gestalte voor ons op, een slanke en elegante officier met geweldig lange benen, kaplaarzen en een onberispelijke houding, monocle in zijn oogkas. Hij grijnst en kraait met een krijgende stem die op alle kazerneterreinen van Duitsland heeft weerklonken en de wereld deed huiveren van ontzetting: 'Nochmal! Nochmal! Nochmal!...'

Fascisme in Italië:

Tien geboden van de militiesoldaat, wel eens toegeschreven aan Mussolini.

1. *De fascist, en in het bijzonder de militiesoldaat, mag niet in eeuwige vrede geloven.*
2. *Straffen zijn altijd verdiend.*
3. *Men dient zijn vaderland ook door een benzinetank te bewaken.*
4. *De kameraad is uw broeder: a) omdat hij met u optrekt, b) omdat hij denkt en voelt als u.*
5. *Geweer en patroentas zijn er niet om vergeten te worden, maar om te worden gereed gehouden voor de strijd.*
6. *Zeg nooit: de regering betaalt, want u bent zelf degene die betaalt; de regering hebt u zelf gewild en u draagt haar uniform.*
7. *Gehoorzaamheid is het wezen van het leger; zonder gehoorzaamheid bestaan er geen soldaten, maar wel wanorde en nederlagen.*
8. *Mussolini heeft altijd gelijk.*
9. *De vrijwilliger heeft geen voorrechten, als hij niet gehoorzaamt.*
10. *Eén ding moet u boven alles dierbaar zijn: het leven van de Duce.*

se vaderland aan de wereldoorlog verzet. Later echter wijzigde hij zijn mening en werd hij een van de meest uitgesproken interventio-nisten. Dit leidde tot een breuk met zijn partij. Mussolini bleef socialist en zelfs een radicaal socialist, want hij bleef ijveren voor een revolutie die een einde zou maken aan de macht van het 'grootkapitaal' en die arbeiders en boeren zou 'bevrijden'. Maar hij was tevens nationalist, want deze nieuwe maatschappelijke orde was voor hem slechts voorwaarde voor het noodzakelijke herstel van Italië. In maart 1919 al had Mussolini in Milaan de *Fasci Italiani di Combattimento* opgericht; een soort knokploeg, bestaande uit oud-strijders en oud-socialisten. Wil men een exact geboorte-uur voor het Europese fascisme, dan zou men het hier moeten zoeken.

Mussolini's zwarthemden bonden onmiddellijk de strijd aan tegen socialisten en communisten. Opvallend was daarbij van begin af aan de vermenging van roekeloze revolutionaire geestdrift en militaire discipline in de uitvoering van de terreuracties. De fascistenaantleenden aan hun ex-socialistische leden een groot deel van hun program en hun retoriek en aan hun militaire aanhangers de strijdtechniek. Hoewel de socialistische herkomst van Mussolini en andere fascistenvan het eerste uur altijd duidelijk herkenbaar bleef (zij verlangden onder andere confiscatie van alle kerkelijke goederen, gedeeltelijke liquidatie van het grootkapitaal, het instellen van economische raden), ging het andere element onder de aanhang, de chauvinisten, de officieren van burgerlijke komaf, steeds zwaarder meetellen. Hoe meer nu deze nationalistische en militaire elementen hun stempel op het fascisme gingen drukken, des te meer werd het ook aanvaardbaar — althans als tijdelijke bondgenoot tegen de gevreesde socialistische revolutie — voor burgerlijke kringen, hoezeer men in laatstgenoemde kringen de gewelddadigheden ook mocht afkeuren.

Wat zich in Italië had voltrokken, was niet zo uniek als het de tijdgenoten aanvankelijk toescheen. Een verschuiving naar links, een communistische revolutie dreigde ook in andere landen. Ook daar komen we derhalve groepen tegen die zich fel tegen die verschuiving verzetten, maar die tevens walgden van de oude burgerlijke staat. En het felst kon de walging worden in de landen, waar die oude burgerlijke staat — evenals in Italië — te kort geschoten was als vertegenwoordiger van het nationalisme.

Bovenal gold dat voor Duitsland, veruit de sterkste Europese mogendheid, die nu de grote verliezer was geworden. In 1919 had zich in München de *Deutsche Nationalsozialistische Arbeiter Partei* (NSDAP) gevormd, die met de vrijwel gelijktijdig in Italië gestichte *Fasci* allerlei gemeen had. Zij rekruteerde haar aanhang uit officieren en teleurgestelde socialisten, die in de nieuwe staat geen toekomst zagen en boordevol haat tegen de in hun opvatting vernederende vrede zaten.

Typisch voor de NSDAP was echter het uitgesproken racisme en antisemitisme. Het Duitse débâcle werd bovenal toegeschreven aan on-Duitse figuren, joden die achter de

aard toe te schrijven aan het feit dat er iets mis was met de natie. De oorlog had in Italië evenals in de meeste Europese landen, die sociale spanningen en tegenstellingen niet zozeer verergerd als wel meer aan het licht gebracht. Bij de massa groeide daardoor in de laatste oorlogsjaren het verlangen naar een nieuwe en betere maatschappij. Een verschuiving naar links in socialistische of communistische richting hing duidelijk in de lucht. Rusland bood het voorbeeld van een land, waar de oorlogsmoeheid en de kritiek op de heersende structuur tot een ontzagwekkende omwenteling hadden geleid. Een voorbeeld voor tal van landen en zeker ook voor Italië.

opgevoed en waarin zij een belangrijke functie vervulden.

In september 1919 wist een groepje officieren de dichter-patriot Gabriele d'Annunzio en zijn aanhangers over te halen om het nog steeds begerenswaardige Fiume binnen te trekken. De onderneming was van betekenis omdat alles wat chauvinistisch dacht, er zijn hart aan kon ophalen. Zij was een opwekking tot agitatie. Een van de mensen die d'Annunzio's onderneming het hardst toejuichten, was de journalist en ex-onderwijzer Benito Mussolini geweest. Mussolini was van herkomst socialist en had zich in 1914 — de socialistische beginselen getrouw — principieel tegen het deelnemen van zijn Italiaan-

schermen een grote machtspositie hadden verworven, naar de antisemieten stellig be-
weerden.

Het antisemitisme werd vooral geïntro-
duceerd door Adolf Hitler. Hij richtte net als de
fascisten een knokploeg op, de SA (*Sturm-
Abteilung*), die hij in bruine uniformen stak
om daarmee de verbondenheid met de bruine
Duitse aarde en met het volk tot uitdrukking
te brengen. Deze troepen, uit oud-soldaten
en gedeclasserden bestaande, bonden on-
middellijk de strijd aan met politieke tegen-
standers, waarbij zij in bruutheid en terro-
ristische techniek niet onderdeden voor hun
Italiaanse collega's. Evenals in Italië was ook
in Beieren bij een deel van de middenstand en

schap. Mussolini en Hitler slaagden erin,
dank zij de kracht van hun persoonlijkheid,
telkens weer een scheuring te beletten en alle
rivalen uit te schakelen. Want misschien
werd de leiderscultus — al paste hij ook he-
maal in het antidemocratisch en straf-hiër-
archisch denken dat hier opgeld deed — ook
daarom zo grif aanvaard, omdat er niet al-
leen de gretige psychologische behoefte was
aan een idool, maar omdat dat idool nog een
zeer aanwijsbare praktische functie had: de
leider moest als een ijzeren klem fungeren
om zo de ideologische barst in de bodem bij-
een te houden.

Duitsland en Italië beleefden de grootste ont-
plooiing van het fascisme, maar zij waren

emancipatie van de vrouw konden zij niets
beginnen. Hun staat was een mannenmaat-
schappij. Wat zij tevens gemeen hadden was
— ook in verband met hun verachting voor
de burgerlijke moraal en hun cultus van een
heroïsch verleden — de sterke hang naar ge-
weld.

Aan de andere kant varieerden de historische
traditie en de sociale toestanden in de ver-
schillende landen sterk. In de landen met een
lange liberaal-democratische traditie, die
tevens volop geïndustrialiseerd waren, zoals
Engeland, Frankrijk, België en Nederland,
wisten de fascisten nooit tot een grote massa-
partij en een ernstige bedreiging van het
regeringsbestel uit te groeien. De econo-

**Deze kaart laat zien welke
Europese landen in de jaren dertig een
autoritaire, totalitaire,
nationaal-socialistische of fascistische
regeringsvorm kregen — en wanneer.
In vele landen bestonden ook fascistische
of nationaal-socialistische
groeperingen, partijen of tendenties. De
belangrijkste ervan (met tussen
haakjes het aantal leden, voor zover bekend)
waren:**

**Duitsland (A): NSDAP (januari
1933: 719.446);**

**Italië (B): Fascistische Partij (1921:
± 500.000); Spanje (C): aanhangers
van Primo de Rivera;**

**Bulgarije (D): beweging van Tzankow
(± 200.000);**

Griekenland (E): Metaxisten;

**Hongarije (F): Groepering
Gömbös, Pijlkruisers, Landeigenarenpartij;**

**Joegoslavië (G): Kroatische
beweging Oestasji; Oostenrijk (H):**

**DNSAP (1930: ± 40.000); Portugal (I):
Nationale Unie;**

Roemenië (J): IJzeren Garde

**(200.000); België (K): Verdinaso, Vlaams
Nationaal Verbond, Rexisten;**

**Danzig (L): NSDAP; Engeland (M): Britse
unie van fascisten; Denemarken (N):**

DNSAP (20.000); Finland (O):

IKL (gematigde fascistische partij);

Frankrijk (P): Croix de Feu (200.000),

Jeunes Patriotes (240.000),

Solidarité Française (180.000), Front

Paysan, CSAR; Nederland (Q):

NSB (1935: 50.000),

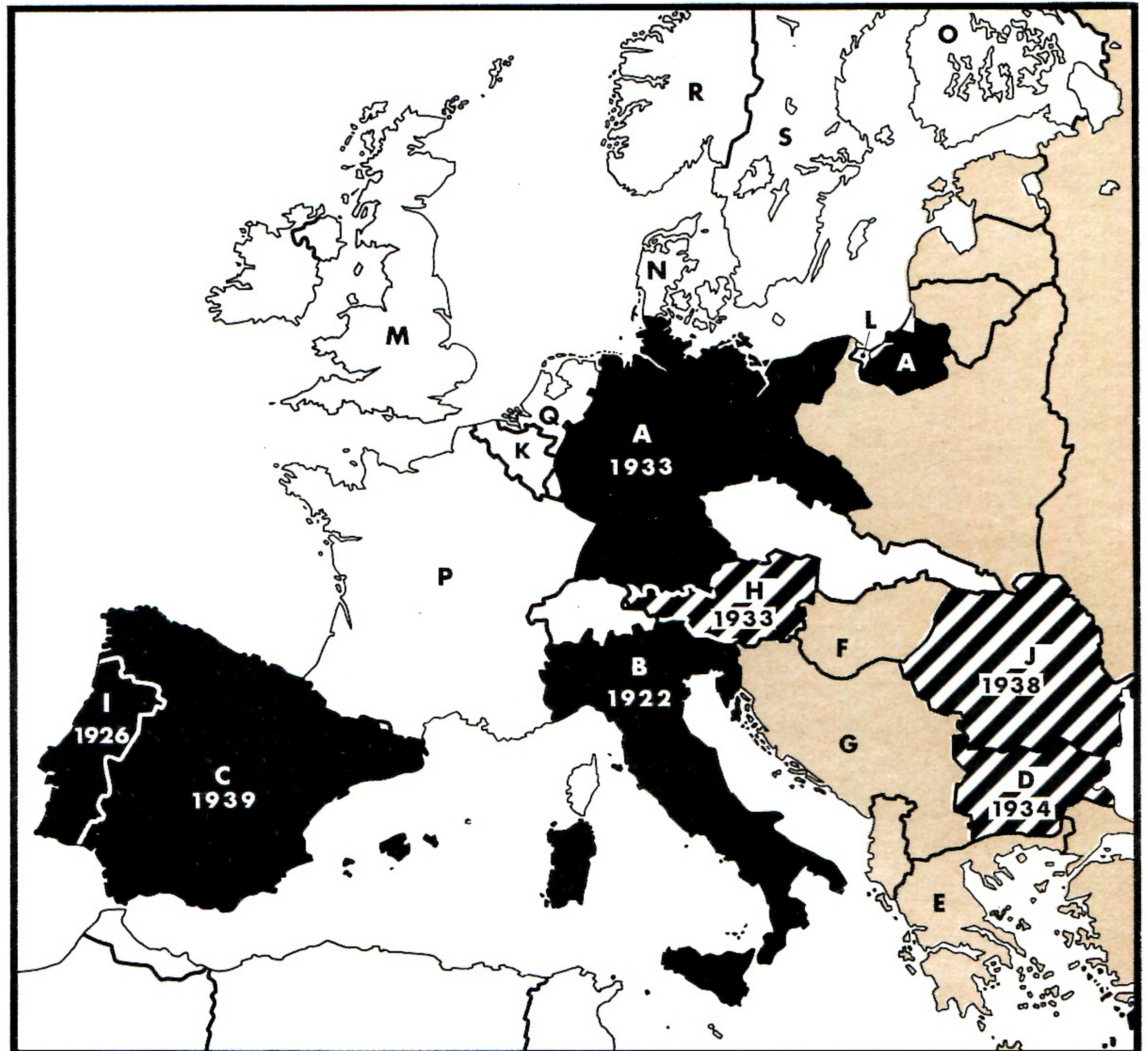
Zwart Front, NSNAP (1935: 600);

**Noorwegen (R): Nasjonal Samling; Zweden
(S): Nationelle Forbundet.**

in de conservatieve kringen de vrees voor 'de
roden' zo groot dat zij in de NSDAP ook een
tijdelijke bondgenoot gingen zien die, hoe
ongemanierd ook, zijn nut kon hebben. Het
soldateske element onder de aanhang was
groot en juist dit zat in feite nog ideologisch
vast aan de oude nationalistische staat. Zo
trad hier ook door de herkomst van de volge-
lingen én door de oogluikende tolerantie van
de autoriteiten van het begin af een vershui-
ving naar rechts op. Een dubbele herkomst
dus — de nationalistische en socialistische —
die vooral in de beginfase herhaaldelijk een
scheuring leek te zullen veroorzaken. Deze
tweeslachtigheid kon alleen worden over-
wonnen door een sterk, ja absoluut leider-

geen volkomen uitzondering. We vinden fas-
cistische bewegingen in tal van Europese
landen. Wat al deze bewegingen verbond, was
niet alleen de wil de natie te vernieuwen. Zij
zochten ook alle die vernieuwing in anti-
democratische, straf-hiërarchische ordening,
geënt op een verheerlijkt verleden. Zij culti-
veerden daarom overal het leiderschap, het
elitebegrip, militante strijdbaarheid jegens de
buitenwacht, een cultus die in het soldateske
karakter van de beweging, in de geestdrift
voor uniformen en vlaggen tot uitdrukking
kwam. En doordat hun vernieuwing uitging
van een geïdealiseerd verleden, droegen hun
culturele opvattingen, of wat daarvoor door-
ging, ook een antimodern karakter. Met de

misch-sociale verschuivingen, de depressie
vooral, brachten natuurlijk wél allerlei groe-
pen in moeilijkheden die in socialisme en
communisme geen ideologisch onderdak
vonden: kleine middenstanders, kleine onder-
nemers, officieren, ambtenaren, een deel van
de boeren. Wrevel over het parlementaire
stelsel, over de hele moderne samenleving
vinden we ook hier, evenals heimwee naar de
tijd vóór de industrialisatie, wat weer ten
nauwste versmolten was met het nationalis-
me en de wens om de natie te verjongen. Die
verjonging betekende dan ook 'zuivering' van
onnationale elementen. In Engeland predikte
Oswald Mosley de fascistische staat. In
Frankrijk komen we het *Croix de Feu* tegen van

Landen met een nationaal-socialistisch of fascistisch regiem Landen met autoritaire regeringsvorm
Landen met een semi-fascistisch regiem

een zekere kolonel de la Rocque. In Nederland waren er verscheidene splintergroepjes, die later door de NSB van Mussert werden opgeslorpt of verdrongen. In België was er in de jaren twintig al de *Légion Nationale*, die tegen de Vlaamse beweging een fel Belgisch nationalisme propageerde en die met Mussolini sympathiseerde. Later ontstond het rexisme onder leiding van Léon Degrelle en aan Vlaamse kant de Vlaams-nationalistische Verdinaso-beweging. Ofschoon deze bewegingen zelfstandig waren ontstaan, moet het imitatieaspect erin worden betrokken: het succesvolle voorbeeld van Italië en na 1933 van Hitler-Duitsland. Dat de meeste pas in de jaren dertig van zich doen spreken — na

Süddeutscher Verlag

In Oostenrijk steunde in de jaren dertig het regeringsfascisme op de onbetrouwbare Heimwehr, die hier geïnspecteerd wordt door bondskanselier Vangoin.

Links: een socialistische betoging in Gent tegen de Rexistenbeweging van Léon Degrelle, de 'Hitlerknecht'.

Rechts: in Roemenië had de IJzeren Garde nogal wat aanhang. Ze was zeer antisemitisch en wilde een elitestaat.

Onder: zelfs in Engeland met zijn democratische traditie werd de fascistische staat gepropageerd. Dat gebeurde door sir Oswald Mosley (rechts, met snor), hier te midden van een aantal vrouwelijke volgelingen.

Fotoarchief Spaarnestad

de depressie — is dan ook geen toeval. En dat zij in Frankrijk en België naar verhouding van meer betekenis waren dan in Engeland en Nederland, valt eveneens te verklaren. In Frankrijk immers werkte het parlementaire systeem het moeizaamst. Bovendien was er juist in Frankrijk enige aanleiding om te treuren over de voormalige grootheid. Een zekere achterstand in industrialisatie kwam daar nog bij. Het gefrustreerde Franse nationalisme had al in het begin van de eeuw een pre-fascistische groep, de *Action française*, in het leven geroepen. Maar de middenklassen bleven in meerderheid toch de republiek trouw, diep geworteld als zij waren in een lange liberaal-democratische traditie. Iets dat de middenklassen in Duitsland niet kenden.

In België was er de Vlaams-Waalse tegenstelling, die aan weerskanten zo gauw tot felle uitingen van nationalisme kon voeren. Wat zich hier aan fascisme roerde, kan daarom niet los gedacht worden van het feit dat België nooit zijn nationale identiteit had gevonden. Dus bleek het ontvankelijker voor radicale ideologieën dan bijvoorbeeld Nederland.

Ietwat anders lagen de kaarten in de landen, waar nog een verouderde sociaal-economische structuur bestond en waar de sterke middenklasse met een lange parlementaire traditie ontbrak: in Spanje en in Oost-Europa.

In Spanje vormden de kerk, grootgrondbezit en leger nog een ontzagwekkende macht. Omgekeerd hadden socialisme, com-

Süddeutscher Verlag

munisme, anarcho-syndicalisme, kortom de protestideologieën van links, niet alleen het stadsproletariaat en de landarbeiders, maar ook het progressieve deel van de burgerij in hun greep. Voor een nieuwe protestideologie, die zich zowel tegen het oude rijkte als tegen de socialistische heilstaat, waren er te weinig liefhebbers. En voor een reactie op industrialisatie en burgermaatschappij was er ook nauwelijks reden, omdat het land zich nog in het pre-industriële en pre-burgerlijke stadium bevond. Het Spaanse fascisme was te zwak, te onvolwassen om op eigen benen te staan. Het gevolg was dat het vanzelf tegen de oude machten moest aanleunen. Die oude machten, kerk en leger, slaagden er later in om

tijdens de burgeroorlog de Falange op te slurpen, te adopteren. Anders dan in Duitsland en Italië hielp hier het fascisme zo het wat bouwvallige semi-feodale verleden nog een keer in het zadel.

Wat voor Spanje gold, gold in feite ook voor Hongarije en Roemenië. Het fascisme was, wat de historische ontwikkeling aangaat, hier even prematuur en stond dus voor de keuze óf tegen de oude heersende machten óf tegen de arme massa's van de bevolking aan te leunen. In Hongarije komen we verscheidene elkaar bestrijdende groepen tegen. Bestrijding van het communisme, bestrijding van joden en liberalisme, proclamatie van een door het Magyaren-ras beheerste staat prijkt

Süddeutscher Verlag

ten naast sociaal-revolutionaire maatregelen en verdeling van het grootgrondbezit op de diverse agenda's.

De IJzeren Garde van Codreanu in Roemenië, fel antisemitisch en antidemocratisch, rekruteerde haar volgelingen veelal uit studenten, net als de Falange. Zij wilde terug naar een half middeleeuwse christelijke elitestaat. Het conservatief-aristocratische element domineerde hier sterk. Evenmin als de bovenal anti-Russische, door studenten en officieren gedragen Lapua-beweging in Finland, vermochten ook deze groepen uit te groeien tot een echte en onvervalste partij voor de grote massa.

Daarnaast zou men echter nog een regerings-

fascisme kunnen signaleren, dat in feite een poging van de heersende conservatief-nationale kringen zelf was om de liberale staat af te breken en een sociaal-revolutionaire ontwikkeling de wind uit de zeilen te nemen. Zo vinden we in Oostenrijk bij kanselier Dollfuss en in kerkelijke kringen een Austro-fascisme, in Hongarije bij premier Gömbös de gedachte aan een nieuwe corporatieve staat. Een overheidsfascisme dus, dat evenmin gedragen werd door een massapartij. Ook Salazar in Portugal en Metaxas in Griekenland zou men hiertoe kunnen rekenen.

Vatten we nog eenmaal de hoofdpunten samen: het nationalisme was in de negentiende

eeuw de ideologie, ja de godsdienst geworden van de geëmancipeerde burgerij. Maar de industrialisatie en vooral de wereldoorlog hadden nieuwe groepen bedreigd en aangetaast. Het betrof hier veelal elementen die uit de burgerlijke samenleving waren losgeslagen: gedeclasserden, kleine middenstanders, kleine ondernemers, die hun kansen om vooruit te komen zagen slinken in een kapitalistische staat die de economische macht steeds meer in handen van het grootkapitaal leek te zullen brengen; zij zagen evenmin heil in een socialistische staat, waarbij het proletariaat of de partij uitsluitend de dienst zou uitmaken. Verder waren er veel officieren en intellectuelen die na de oorlog de weg naar de normale samenleving niet meer konden vinden. Een weg die door de economische chaos bovendien nog extra werd bemoeilijkt, en met name in die landen, die als de uiteindelijke verliezers te voorschijn waren gekomen.

Het waren diverse elementen die tussen twee stoelen dreigden te raken of dat gevoel hadden, waaruit het fascisme zijn eerste aanhangers rekruteerde. Daarbij grepen de fascistenaar het nationalisme, aangezien zijzelf nog afgezakte erfenissen van de oude nationale staat waren. Maar tevens grepen zij naar een oude variant van het socialisme, omdat die oude burgerlijke staat voor hen geen tehuis meer bood, gefaald had en vernieuwd diende te worden op een basis, die de gehele bevolking voldoening schonk.

Het fascisme was daarom noch rechts noch links. Het stond in een driehoeksverhouding tot beide polen. Het wilde de oude verticale binding door een nieuwe verticale binding vervangen. Daarom was het fel anti-burgerlijk. De burgerlijke staat, zeker in zijn parlementaire vorm, was in zijn ogen onwaardig gebleken om de nationale gedachte nog langer te representeren. Maar het fascisme was van begin af aan ook fanatiek anti-socialistisch, omdat het in het socialisme de revolutionaire mededinger zag, die een beroep deed op verwante gevoelens, maar voor een ander doel en uitgaande van de horizontale antinationale binding van de klassenstrijd. Het wilde het hiërarchisch patroon dat vóór de industrialisatie had bestaan, in de technisch industriële samenleving verwezenlijken.

Maar de dragers zouden nieuwe elementen zijn, niet de oude feodale groepen, doch de afvalelementen van de burgerlijke maatschappij, die zich noch in het kapitalisme noch in het socialisme thuis voelden.

Tot een revolutionaire massabeweging met een eigen dynamiek kon het fascisme daarom alleen uitgroeien in die landen waar aan die ene belangrijke voorwaarde was voldaan: er moesten voldoende afvalelementen van een burgerlijke samenleving aanwezig zijn. Vooral in Duitsland en in iets mindere mate in Italië was dat het geval. De hang naar gewelddadigheid en onverdraagzaamheid was de diverse fascistische bewegingen daarbij eigen.

Uiteraard ontwikkelde hij zich het sterkst, waar het fascisme zelf de grootste dynamiek ontplooidde en niet meer door conservatieve en traditionalistische invloeden getemperd kon worden: in nazi-Duitsland.

DE ONTWIKKELINGEN IN ITALIË: 1922—1935

MUSSOLINI HEEFT ALTUD GELUK

DR. F. G. VAN DER POLL

Het café Gersi in Milaan,
een van de eerste lokaliteiten waarin de
Milanese fascistten regelmatig bijeenkwamen.

Op 30 oktober 1922 stond Benito Mussolini, leider van de Fascistische Partij van Italië, voor koning Victor Emanuel III in zijn nieuwe functie van premier van een coalitiekabinet. Daarin zaten fascist, nationalist, sociaal-democraten en katholiek-socialen. Mussolini zelf zou Binnenlandse en Buitenlandse Zaken beheren. Hoewel de voorliefde voor geweld in zijn inaugurele rede doorschemerde, kreeg hij het fiat van vrijwel alle kopstukken uit de Italiaanse politiek. Want velen verwachtten dat er nu rust zou gaan heersen in een land dat drie jaar van haast onophoudelijke straatteerur achter de rug had, zonder dat de politici een oplossing hadden kunnen vinden voor de naoorlogse

traditionele waarden ging. Het oorspronkelijke fascisme, dat nog wortelde in het socialisme dat Mussolini zelf had meegebracht, leefde binnen de partij wel voort als linker-vleugel, maar het kon zich nooit doen gelden zolang de machtsconcentraties die Mussolini in het zadel hadden geholpen (*Confederazione Generale dell' Industria, Confederazione dell' Agricoltura* en *Associazione Bancaria*), hun overwicht behielden. Binnen twee weken na de *Marcia* kwam het nieuwe kabinet aan hun wensen tegemoet met de afschaffing van enige voor hen drukkende fiscale maatregelen. In de bestuursorganen is een verschuiving van kleine naar gegoede burgerij merkbaar. Toch mag men het fascisme niet

heerstheid van zijn voorman verdedigd werden. Mussolini had geen interesse voor essentiële problemen, wel voor oppervlakkige vernieuwingen, show, opschepperij en retorisch geweld. Zijn achterban stond altijd klaar om dat laatste tot lichamelijk geweld om te smeden. Daarmee kan een maatschappij niet gerevolutioneerd worden, zeker niet als de oorspronkelijke dynamiek tot een maniertje is verward.

De zwarthemden zijn voor het regime altijd een probleem geweest. In 1923 werden zij door de Grote Fascistische Raad (de Italiaanse pendant van het Politbureau) tot officiële behoeders van de nationale veiligheid gepromoveerd. Dit hield tevens in dat zij zich wat

Ondertekening van het verdrag van Lateranen waarmee Mussolini zich de sympathie verwierf van alle traditionele katholieken in de hele wereld.

problemen. Vooral de fascist, hadden zich niet onbetuigd gelaten met hun nieuwe methode van systematische buitenparlementaire actie, die zijn bekroning had gevonden in de 'Mars naar Rome', waaruit het kabinet-Mussolini was voortgekomen.

De fascist, plachten hun operette-achtige 'staatsgreep' te betitelen als een revolutie. Maar dat was hij niet: eerder kan men van een contrarevolutie spreken, omdat de ontwikkeling steeds meer in de richting van de

louter beschouwen als de vertegenwoordiger van de welvarende bourgeoisie. Ideologisch gezien is het eerder antiburgerlijk, dynamisch, vitaal en volks. In landen die aan een chronische bureaucratische verstarring en politiek immobilisme lijden, kan een dictatuur met een energiek leider die zelf het voorbeeld geeft van aanpakken (en in zijn beste momenten deed de Duce dat), enige tijd de functie van nieuwe bezem vervullen. Maar de keerzijde van deze medaille bestond uit de overdreven cultus van het jong-zijn, de quasi-artisticiteit en de leuze van het 'gevaarlijk leven', waarmee alle onverantwoordelijke risico's, grillige wijzigingen en inconsequenties van het regime of de besluiteloosheid en onbe-

gedisciplineerder moesten gedragen, maar dat bleek een illusie. In 1925, het jaar na de moord op de socialist, leider Giacomo Matteotti, waaraan het fascistische bewind bijna bezweek, kunnen we tot de volgende berekening komen:

doden: 35 fascist, 27 niet-fascist;
gewonden: 355 fascist, 388 niet-fascist;
gearresteerd: 296 fascist, 660 niet-fascist.

Dat de straatteerur weer was opgelaaid, vond zijn oorsprong in de crisis van 1924. De kracht van de strijdbare Matteotti was dat hij zijn tegenstanders met hun eigen uitspraken wist te verslaan. Hij liet zich evenmin de kans ontnemen de wettigheid van de fascist-

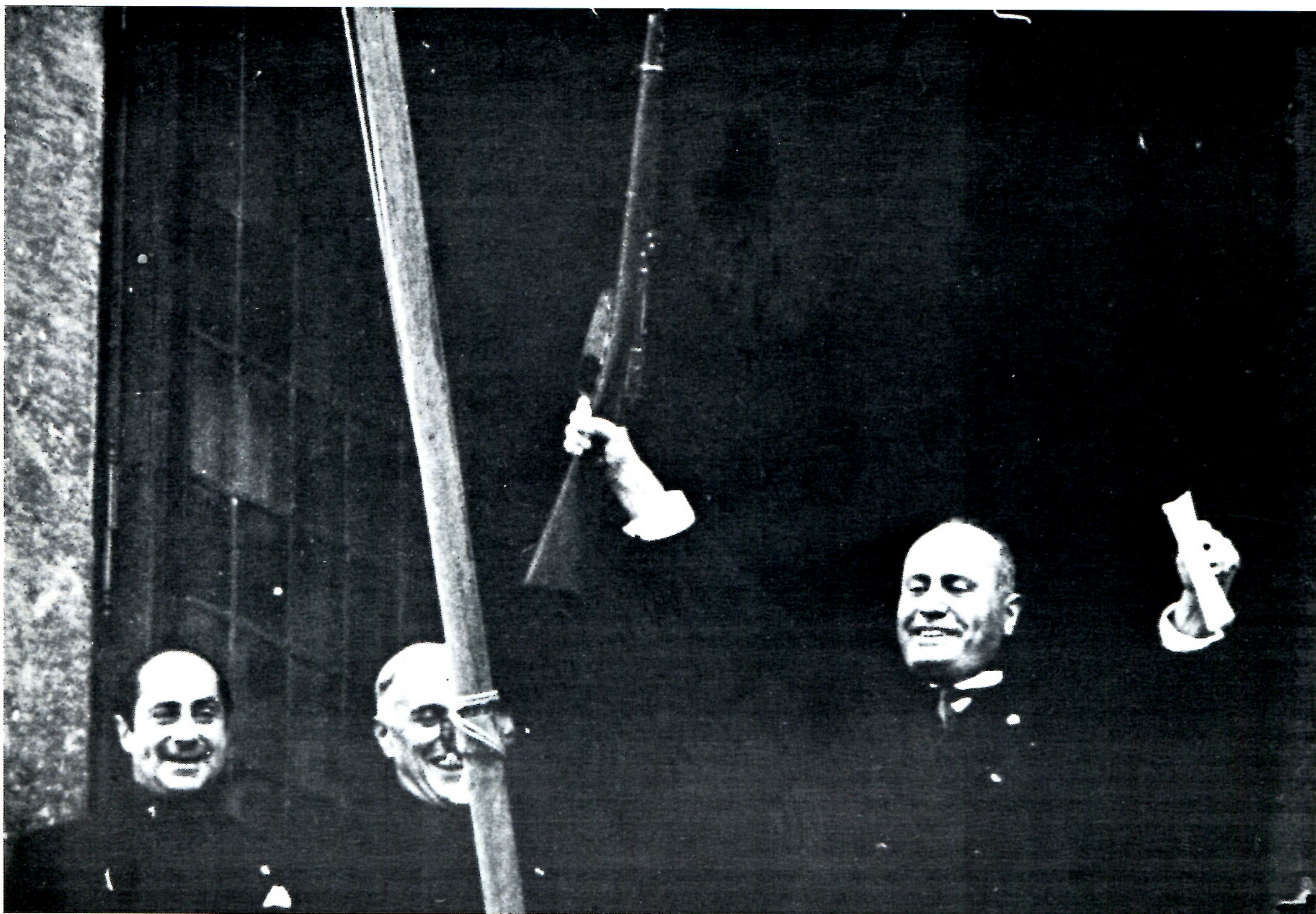
tische meerderheid bij de verkiezingen van april 1924 te betwisten. Deze meerderheid was bewerkstelligd door een kieswet die twee derde der zetels schonk aan de partij die een kwart van de stemmen behaalde. Gepaard aan een campagne van geweld had dit de fascistische partij 356 van de 535 zetels in de Kamer opgeleverd. Matteotti overleefde deze rechtstreekse aanval op de dictatuur niet lang: op 10 juni werd hij op de Tiberkade in een auto gesleurd en gedood.

De indruk van deze gewelddaad was enorm en het leek of de fascistten door de verontwaardiging zouden worden weggevaagd. Mussolini zelf was daar zeer bevreesd voor en gedroeg zich een half jaar lang heel timide;

kunnen volstaan met de vorming van een tegenparlement op de Aventijnse heuvel, zoals de oppositie in het oude Rome dit ook een paar maal had gedaan.

Tenslotte herstelde Mussolini zich, naar mag worden aangenomen onder druk van zijn gewapende macht, die vond dat de besluiteloosheid nu lang genoeg had geduurd. Hij kondigde op 3 januari 1925 aan met alle oppositie te zullen afrekenen. De hardhandigste aller fascistten, Farinacci, werd partijsecretaris. Aanslagen op het leven van de duce bleken welkome redenen voor steeds ingrijpender maatregelen, waarmee het land geleidelijk volledig werd gefascistiseerd. De nationalist Alfredo Rocco stelde de *Legge*

in de *Balilla* en in soortgelijke organisaties, waar ze vanaf het zesde jaar een paramilitaire opleiding ontving (er waren in 1927 al 1.236.000 leden); de werknemers mochten hun vrije tijd doorbrengen in het kader van de *Operazione Nazionale del Dopolavoro* (letterlijk 'na het werk'). Het lidmaatschap hiervan was niet verplicht, maar wie wilde gaan vissen, moest een vergunning bij de Dopolavoro halen. Tenslotte kan nog de Fascistische Academie vermeld worden, in 1929 opgericht om de Italiaanse cultuur te behoeven voor 'volksvreemde' insluipsels als Amerikaanse films, Duitse bouwkunst en Franse letterkunde. Tot de leden behoorden onder meer beroemdheden als D'Annunzio,

In mei 1935 sprak Mussolini studenten van de Fascistische Universiteit toe en toonde ze de attributen van de ideale fascist: geweer en studieboek.

velen leverden hun lidmaatschapskaart in. Het Italiaanse volk miste echter de leiders die het in deze crisis nodig had. De vorst verschoot zich als gewoonlijk achter de grondwet, die hem het ingrijpen in staatszaken verbood; de paus veroordeelde de misdaad wel, maar wenste er Mussolini niet verantwoordelijk voor te stellen. In diepste wezen zullen beiden een voortzetting van de woelingen van 1919—1922 gevreesd hebben. De oppositie vergiste zich deerlijk toen zij meende te

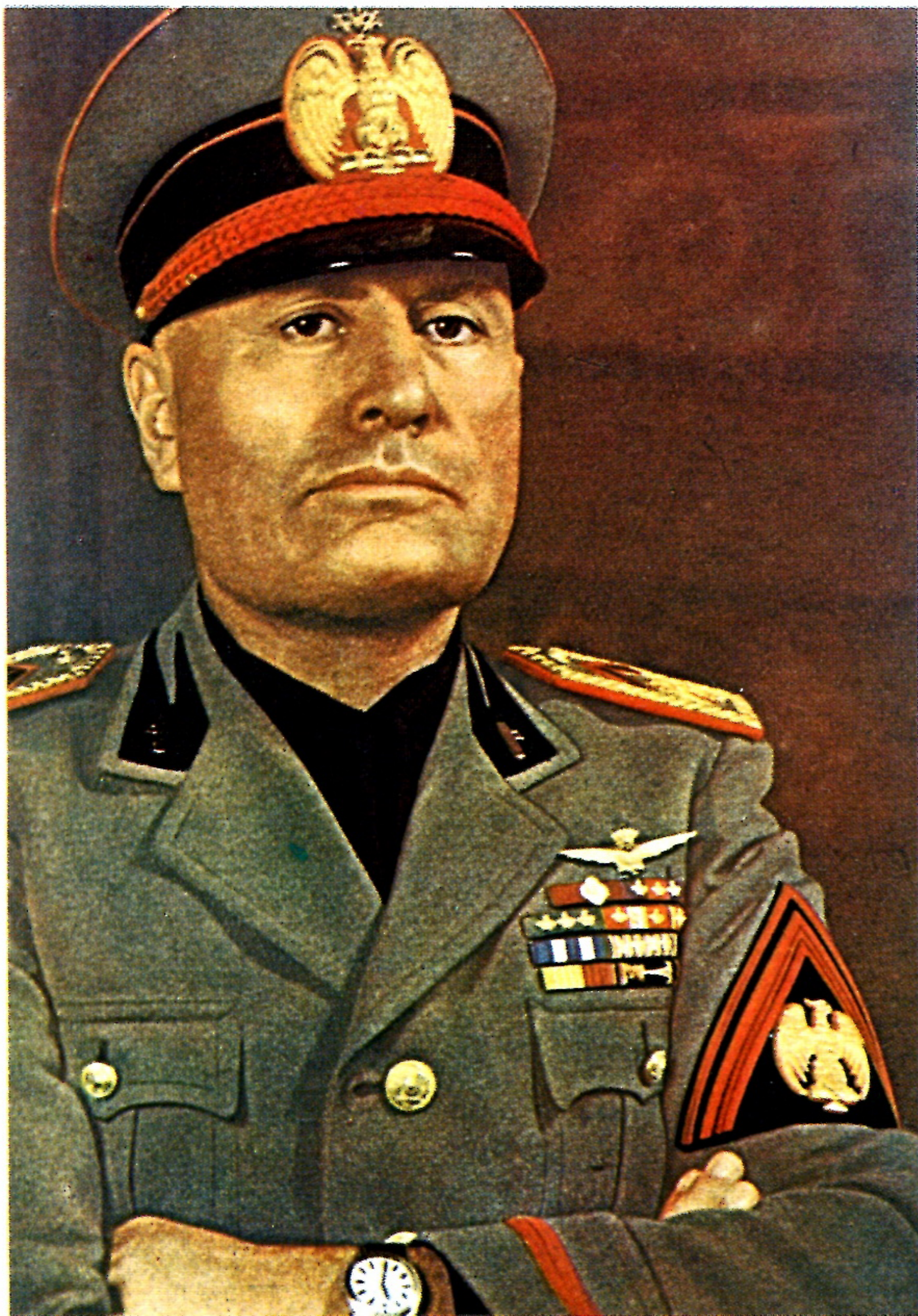
Fascistissime op, die de grondslag legden voor Gezag, Orde en Gerechtigheid. Mussolini werd *capo del governo*, d.w.z. hij kreeg het volledig uitvoerend bewind, zonder verantwoordelijkheid jegens het parlement, en hem werd tevens het recht verleend altijd gelijk te hebben. Speciale tribunaal werden ingevoerd, er werd een geheime politie opgericht (OVRA), concentratiekampen werden geopend, politieke tegenstanders gemolesteerd, journalisten in een beroepsorganisatie samengegroeid en ambtenaren tot een loyaliteitsverklaring verplicht. De fascistische roedebundel werd staatsembleem en een nieuwe revolutionaire kalender begon te tellen bij de Mars naar Rome. De jeugd werd opgenomen

Pirandello, Papini, Mascagni en Marconi. Al deze maatregelen droegen bij tot de ontwikkeling van een totalitaire staat die het leven van zijn onderdanen beheerste door middel van de partij, de ideologie, de controle annex terreur en vooral de massacommunicatiemiddelen. Luidsprekers in elk dorp maakten de Duce overal verstaanbaar en de greep van de partij op alle burgers vanaf de kleuterleeftijd maakte het mogelijk een nationaal elan te verwekken dat Mussolini als 'volks-wil' kon hanteren. Niet voor niets kon hij in 1936 opmerken: 'Italië, dat ben ik, vermenigvuldigd met 43 miljoen.' In 1927 had hij plechtig 'de leugen van het algemeen democratisch kiesrecht' begraven; met een nog

fijnzinniger systeem dan dat van 1924 werd in 1929 een volksreferendum gehouden: van de 8¹/₂ miljoen stemmen waren er slechts ruim 135.000 tegen. Dit resultaat werd behaald na de ondertekening van het Concordaat en het verdrag van Lateranen, waardoor de kerk in het bezit kwam van Vaticaanstad en voortaan een staatssubsidie zou genieten — een succes waarmee Mussolini de sympathie van alle traditionele katholieken in de wereld oogstte. In 1920 had de opportunist begrepen dat het niet verstandig was de kerk tot vijand te maken, maar na 1929 kwam de oude antiklerikaal weer boven, terwijl de linkervleugel van zijn partij zich tegen de Katholieke Actie keerde, die de fascistische ambitie om de

Stad, moeder van mijn vaderland, en in Italië, haar eerstgeborene...'). Ze bewijzen dat het fascisme als pseudoreligie het christendom beconcurrerde. Het geschil over de Katholieke Actie werd bijgelegd toen het Vaticaan beloofde zich te beperken tot religieuze vorming; de Actie mocht zich noch met politiek, noch met de vakbonden bemoeien. Hoe pijnlijk deze nederlaag voor de kerk geweest mocht zijn, haar bezwaren tegen het regime verminderden weer toen Mussolini de Abessijnse veldtocht aankondigde: op dat moment prees de kerk hem, omdat hij hiermee de poorten opende voor het katholieke geloof en de Romeinse beschaving. De jaren 1927 tot 1932 waren het hoogtepunt

met een mars naar de hoofdstad Lissabon. Een stokpaardje van Mussolini in deze jaren was de propaganda voor grote gezinnen. In 1927 hield hij een demografische rede en sinds 1928 publiceerden de kranten cijfers omtrent huwelijk en geboorte; plaatsen waar te weinig kinderen werden geboren, moesten aan de kaak gesteld worden. Een krant in de Abruzzes loofde zelfs een wisselbeker uit voor de gemeente met het hoogste geboortecijfer! Het afdrukken in de krant van foto's van slanke vrouwen werd in een dienstorder van juli 1932 verboden, omdat ze de mensen zouden inspireren tot geboortebeperking. Het enige goede dat men van deze campagne kan zeggen, is dat medische verzorging,

Hoewel Mussolini duidelijk antiklerikaal was en later nogal eens in conflict kwam met het Vaticaan, slaagde hij er toch in de Kerk te vriend te houden.

jeugd geheel aan een partij-opvoeding te onderwerpen doorkruiste. Priesters en jongeren werden gemolesteerd en de paus reageerde met de encycliek *Non abbiamo bisogno* (juni 1931), die de gebeurtenissen besprak en kritiek oefende op de staatsverheerlijking van het fascisme. In dit verband mag gewezen worden op het bestaan van fascistische versies van de tien geboden (waarin het 'Mussolini heeft altijd gelijk' voorkomt), de catechismus en het credo ('Ik geloof in Rome, de Eeuwige

van fascistisch geluk, culminerend in de herdenking van de machtsovername in Anno X. Vele buitenlandse autoriteiten hebben in die jaren het land bezocht en de loftrompet gestoken over zijn Leider. De waardering kwam altijd op hetzelfde neer: de treinen rijden op tijd, de straten zijn schoon, er wordt niet gebeld enzovoort. Churchill was een van de vurige bewonderaars, zoals trouwens de meeste Engelse conservatieven, die geloofden in de mythe van het overwonnen bolsjewisme. Anderen volgden Mussolini na: Hitler trachtte in 1923 naar de macht te grijpen, maar faalde; Miguel Primo de Rivera had in Spanje wel succes; in 1926 werd in Portugal het bewind van dictator Salazar voorbereid

Met Pius XI regelde hij in het verdrag van Lateranen een 60 jaar oud conflict waardoor de Kerk weer in het bezit kwam van Vaticaanstad.

ziektebestrijding, uitdeling van gratis kleding en voedsel aan arme gezinnen en kinderbijslag gunstige nevenverschijnselen waren, zij het dan 'filantropische' lapmiddelen voor een ongezonde economische situatie en toegepast uit ideologische, niet uit sociale overwegingen. Italië heeft altijd geleden aan een bevolkingsoverschot, dat vóór 1914 via emigratie kon afvloeien, iets dat na 1922 niet meer mocht. De koloniën waren voor volksplanting op grote schaal totaal ongeschikt.

Wide World

Sociaal-economisch is het land er steeds verder op achteruitgegaan. Een te hoge koers van de lire, om prestigeredenen vastgesteld, werkte ongunstig op de handel. Export en toerisme verminderden, werkloosheid en faillissementen namen toe. Bijgevolg stond Italië al zwak toen de grote wereldcrisis uitbrak.

Voor zover met het streven naar autarkie iets te bereiken viel, was dat toch economisch onrendabel. De voeding was slecht, maar Mussolini had zijn antwoord klaar: 'Gelukkig is het Italiaanse volk er nog niet aan gewend vele malen per dag te eten.' De Internationale Arbeidsorganisatie van de Volkenbond rekende in 1930 uit dat de Italianen nagenoeg de slechtst betaalde Europeanen waren. De nationale schuld, in 1922 ruim 93 miljard lire groot, was in 1934 opgelopen tot meer dan 148 miljard, en daar kwam dan nog de Ethiopische oorlog bij, die 12 miljard kostte. Desondanks schakelde Mussolini terstond over op de Spaanse burgeroorlog. Een indruk van grootscheepse ontwikkeling werd gewekt door het uitvoeren van projecten die voorgaande regeringen hadden laten liggen, of van show-prestaties die de aandacht afleidden van het vele dat niet gedaan werd, zodat van systematische industrialisatie geen sprake was.

Uitvoerig is door geïnteresseerde buitenlanders gediscussieerd over de totaal nieuwe maatschappelijke ordening waarvoor Italië reclame maakte: de corporatieve staat, waarmee D'Annunzio al in Fiume geëxperimenteerd had. De bedoeling was door opheffing van het verouderde begrip klassenstrijd de democratie nieuw leven in te blazen. Maar de grandioze schepping is grotendeels in het papieren stadium blijven steken. Voor Mussolini kwam het systeem primair neer op het overhevelen van katholieke en socialistische arbeiders naar één fascistische vakbond waarbinnen loonsverlagingen konden worden doorgedrukt en het stakingsrecht kon worden afgeschaft. In mindere mate werd staatscontrole uitgeoefend op werkgevers. Pas in 1939 werd het parlement vervangen door de 'Kamer van Fasces en Corporaties', waarin de bevolking vertegenwoordigd was door tweeëntwintig beroepsorganisaties. We hebben dan echter het stadium bereikt waarin Mussolini alle zaken alleen bedisselde, terwijl de oorlog het land elke speelruimte voor binnenlandse politiek ontnam, zodat deze hooggeroemde structuurverandering zonder gevolgen bleef. In de praktijk heeft het corporatieve stelsel alleen geleid tot de groei van een nieuwe bureaucratie, waarvan ondernemers met geld alles gedaan konden krijgen. Ze konden de oprichting van concurrerende firma's laten verbieden en staats-subsidies opstrijken voor fabrieken die ze nooit bouwden. Onder meer doordat deze vorm van corruptie zich ook in de oorlogs-industrie manifesteerde, was Italië in 1940 niet gereed om Hitler bijstand en steun te verlenen.

Links: zoals veel dictators hield Mussolini ervan grote volksmenigten in zijn ban te houden. Hier staat hij, kennelijk genietend, op het balkon van het Romeinse Palazzo Venezia.

Dit is slechts één facet van de degeneratie waaraan het bewind na 1930 onderhevig was. Vooral het Concordaat had Mussolini blootgesteld aan een mate van persoonsverering waartegen hij niet bestand was. Hij isoleerde zich steeds meer van zijn omgeving en betrok weldra zijn strategische post in de grote Mappamondo-zaal van het Palazzo Venezia, waar hij vanachter de schrijftafel in de verste hoek zijn bezoekers kon intimideren. De partij verloor haar vitaliteit en elitekarakter

Onder: Mussolini begaf zich graag 'onder het volk'. Hier onderhoudt hij zich, in 1934, vaderlijk met een aantal kinderen uit een staatsweeshuis.

Trampus

Fotoarchief Spaarnestad

toen in 1932 het lidmaatschap werd voorgeschreven voor overheidspersoneel: ze werd een bureaucratie van carrièremakers. De dictatuur verviel tot minutieuze reglementering, automatisme en slechte smaak — een steriele, discussieloze inhoud, verborgen achter spectaculaire parades. Typerend voor het formalisme was de ambtsperiode van partij-secretaris Achille Starace (1936—1939), die alle functionarissen op een drafje naar de

Boven: Mussolini samen met de Italiaanse dichter en politicus Gabriele d'Annunzio, die aanvankelijk in het fascisme geloofde, doch er zich in latere jaren van afwendde.

Duce liet lopen om te demonstreren hoe dynamisch en actief een fascist was. Met zijn openbare gymnastiekoefeningen voor oudere partijleiders maakte hij hen onbedoeld belachelijk. Hoewel na de stichting van het keizerrijk op enige verzachting van de druk werd gehoopt, werd de politiek juist harder en de geest kleinzieliger, zoals blijkt uit de rassenwetgeving. Dat krachtsvertoon en bluf ook in de buitenlandse politiek hun invloed deden gelden, blijkt uit het Corfu-incident

Onder: vooral in de eerste jaren van zijn bewind boekte de Duce spectaculaire successen zoals de drooglegging van de moerassen bij Ostia.

Fotoarchief Spaarnestad

Fotoarchief Spaarnestad

van 1923. Omdat enige Italianen, onder wie een generaal, vermoord waren bij de afbakening van de Grieks-Albanese grens, vermoedelijk door Grieken, liet de Duce Corfu bombarderen en bezetten; hij wenste deze zaak uitdrukkelijk buiten de Volkenbond om af te handelen. Weliswaar moest Griekenland de kosten betalen, maar Italië moest het eiland weer ontruimen, zodat onnodige risico's waren genomen. Beter was de vreedzame rege-

Boven: in navolging van de Académie de France werd in Italië de Academia d'Italia opgericht. De foto laat de openingszitting zien van het illuster college.

ling met Joegoslavië over de kwestie-Fiume, die de stad aan Italië toevoegde. De relatie bleef echter niet lang ontspannen, want in november 1926 werd Albanië tot een Italiaanse satelliet gemaakt, wat de Joegoslaven naar een vriendschapsverdrag met Frankrijk deed omzien. Men dient te bedenken dat dit Balkanland met Tsjechoslowakije en Roemenië een Kleine Entente vormde, die ten doel had de bepalingen van Versailles te handhaven en in het bijzonder de revisieplannen tegen te gaan van Hongarije, dat in 1919 sterk verkleind was. Het paste in Mussolini's politiek van onruststoken nu op zijn beurt een verdrag met de Hongaren te sluiten, zoals hij van tijd tot tijd ook met de Duitsers samenwerkte om de westelijke staten bevreesd te maken voor herstel van de Duitse suprematie.

Afgezien van de tijdelijke steun aan Frankrijk bij de bezetting van het Ruhrgebied in 1923 werd zijn buitenlands beleid hoofdzakelijk bepaald door de wens het Franse overwicht in Europa aan te tasten; het ondergraven van de bepalingen van Versailles en van de Volkenbond was hieraan verwant. Met Parijs ontstonden telkens incidenten, bijvoorbeeld toen Mussolini met de vloot een demonstratieve tocht naar Libye ondernam, waarbij op de Romeinse invloeden in Noord-Afrika werd gewezen en de fascistische luide kreten aanhieven over Italië's historische aanspraken op Tunesië. Dat er in Frankrijk zoveel ballingen huisden, gaf ook meermalen wrijving. Ter wille van de verdeeldheid in het toch al niet zo stabiele Europa voorzag Mussolini fascistische groeperingen in Hongarije en Roemenië van wapens, die per spoor via Zwitserland en Oostenrijk werden vervoerd. Toen dit in 1928 werd ontdekt, maakte de Fransman Briand de kwestie ahangig bij de Volkenbond, maar sir Eric Drummond liet haar weer van de agenda afvoeren (de relaties van Italië met Engeland zijn altijd vrij goed geweest!). Sinds 1930 werden ook de Kroaten van Ante Pavelic vanuit Rome gesteund, de fascistische uitwier gelederen de man kwam die in 1934 koning Alexander van Joegoslavië en minister Barthou vermoordde. Daarmee was de omsingeling van de fascistische staten, waaraan deze Franse minister werkte, van de baan en ontstond er iets heel anders, namelijk een toenadering tussen Parijs en Rome. Deze resulteerde in het bezoek van Pierre Laval, begin 1935, die Mussolini de vrije hand gaf in Abessinië. Hoewel tot 1935 het continentale en mediterrane evenwicht van krachten door de Italiaanse regering niet openlijk werd verstoord, was het Mussolini toch principieel te doen om een oorlogszuchtige politiek. Vandaar zijn uitbarsting in mei 1930, de tijd van de ontwapeningsconferenties: 'Woorden zijn mooi, maar geweren, mitrailleurs, schepen, vliegtuigen en kanonnen zijn nog mooier!' De ontwikkelingen in Duitsland zouden hem meer oorlog verschaffen dan zijn land verdragen kon...

Rechts: hoewel Mussolini's toespraken honderdduizenden toehoorders op de been brachten, waren de Italianen veel minder fanatieke toehoorders dan de Duitsers.

Wide World

FASCISME IN NEDERLAND:
1920—1939

NAMAAK AAN DE NOORDZEE

DR. L. M. H. JOOSTEN

Jan Baars (hand in de zak), de leider van
de Algemeene Nederlandsche
Fascistenbond, met zijn vader (midden) en
enige volgelingen: ferme fascist
van Nederlandse makelij.

Het Nederlandse fascisme is niet uit de lucht komen vallen. Wij vinden al fascistische trekken bij minderheden uit de 'Bond van Vrije Liberalen', die in 1907 werd opgericht en een afsplitsing vormde van de oud-liberale groepering. De vrije liberalen ijverden vooral voor een krachtige regering ter handhaving van orde en gezag. Vandaaruit wordt de stap naar een antidemocratische opstelling gemakkelijker gemaakt. Een aantal fascisten stamt uit dit deftige conservatieve milieu, dat zich tegen de democratische ontwikkeling te weer stelde.

De Leidse hoogleraar Bolland ontvouwde in een academische les in 1921 een soort politiek testament, dat onder de titel 'De tekenen des

modernisme werd aangezien. Dit zogenaamde integralisme keerde zich onder andere tegen alle neutraliteit, tegen democratie, feminisme, coëductie en seksuele voorlichting aan de jeugd. Het prees het leidersbeginsel daarentegen sterk aan. Het integralisme werd door paus Benedictus XV in 1914 veroordeeld, maar dergelijke ideeën hebben later toch zeker een rol gespeeld bij de houding van de katholieken ten opzichte van het fascisme.

Tenslotte heeft het Nederlandse fascisme ook aangesloten bij het verzet tegen de weinig heldhaftige en materialistische geest van de samenleving. De zucht naar een leven van spanningen, strijd en offer correspondeerde

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Willem de Mérode: 'Mussolini':

*Gelijk een oude dondergod
Hanteert hij 't zelfgesmede wapen
En treft zijn vijand aan de slapen;
Boven hun dood heerst nog zijn spot.
En buit, lang in den geest genomen,
Schenkt hij zijn volk: Italië! Rome!*

Bewerking van Koos van den Berg naar 't Is plicht dat iedere jongen':

*'t Is plicht dat iedere Zwarthemd
Jan Baars ter zijde staat
En dat hij desnoods met zijn vuist
Elk tegenstander slaat.
Heil Baars, heil Baars,
Voor 't Zwarte Front heil Baars* } bis
*Elk Zwarthemd staat steeds voor hem
Met onverschrokken moed, [klaar
Het Zwarte Front staat naast elkaar,
Wij geven goed en bloed.*

Uit 'Jeugd in opstand', door Steven Barends, alias Dum-Dum:

*Wij zijn de jonge troep der Zwarten
Wij zijn de wacht die nimmer wijkt
Wij hebben vuurge zwarte harten
En elk blijft trouw tot hij bezwijkt.
Wij zijn de storm, de roden beven,
Wij zijn de kracht die triomfeert
Wij willen alles gaarne geven
Als het Fascisme maar marcheert.*

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Hierboven: majoor Kruyt was de leider van de NSNAP, een kleine beweging die aansluiting bij Duitsland nastreefde.

Rechtsboven: H. A. Sinclair de Rochemont was in 1922 een van de oprichters van het Verbond van Actualisten.

Rechtsmidden: prof. Bolland beïnvloedde met zijn antidemocratisme gedurende een lange periode het Nederlands fascistisch milieu.

Rechts: Erich Wichman, 'twistzoeker, klaploper en alcoholicus', was een van de Nederlandse fascistten van de daad.

Links: een paar fraaie voorbeelden van het bloemrijke taalgebruik waarin de Nederlandse fascistten uitblonden.

Fotoarchief Spaarnestad

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

tijds' in druk werd uitgegeven. Het was een vlammend pleidooi tegen de democratie, die hij op één lijn stelde met socialisme en communisme.

Zijn banvloek richtte zich tegen 'de grote hoop der minderwaardige stedelingen' (de arbeiders), de sociale wetgeving, het jodendom, de volksschool, de vrijheid van drukpers en de vrijheid van vereniging en vergadering. Zijn denkbeelden hebben in het fascistische milieu lange tijd invloed gehad.

Opvallend vroeg heeft een aantal katholieken zich in het fascistische kamp bewogen. Zij sloten aan bij de stroming die in het begin van deze eeuw een ketterjacht binnen de katholieke kerk ontketende op alles wat voor

met het vitalistische element dat het fascisme in zich droeg.

De organisatie van het Nederlandse fascisme uit deze jaren roept het beeld op van een scheikundig proces van onafgebroken fusies en splitsingen. Daarin zijn drie fasen te onderscheiden.

Een eerste fase van georganiseerd antidemocratisme vanaf 1922 tot 1927. Deze antidemocratische beweging was vóór alles conservatief. Zij achtte de grondslagen van de bestaande samenleving in gevaar. Daarom bediende zij zich in sommige kringen ook van de benaming 'herstelbeweging'. De term is juist gekozen, want het waren vooral de krachten van de restauratie die hier aan het

werk waren. Het conservatieve antidemocratisme had als achtergrond de economische depressie van de jaren '21-'24 en de stroomversnelling in de sociale hervormingen direct na de Eerste Wereldoorlog.

De tweede fase loopt van 1927 tot ongeveer 1934. In 1927 verscheen het eerste openlijke fascistische blad 'De Bezem'. Het was het orgaan van de revolutionaire fascistten die de bestaande samenleving in geestelijk, politiek en economisch opzicht grondig wensten te hervormen. De conservatieve antidemocraten, veelal van deftig en academisch milieu, waren toen al van het toneel verdwenen, doordat het economische herstel dat zich na 1924 had voorgedaan, de motivering aan hun

activiteiten ten enenmale had ontnomen. Deze fase eindigde rond 1934, toen de grote economische crisis en de opkomst van het nationaal-socialisme een nog verder radicaliserende invloed uitoefenden. Daarmee begint de *derde fase*, waarin het fascisme grotendeels onderdak vond bij de NSB. Die beweging dwong de kibbelende fascistische tot een werkelijke keuze en tot discipline. Die discipline vonden zij buiten de NSB vooral in het Zwarte Front en de beweging van het Verdinaso.

Laten we teruggaan naar de eerste fase. Op 3 april 1922 verscheen het eerste nummer van het tweewekelijkse orgaan 'Katholieke Staatskunde' onder redactie van dr. E. Verviers,

bewonderaar van de Franse katholieke schrijver Léon Bloy, wiens aanvallen op de democratie en de sociale wetgeving hem gevoelig maakten voor het fascisme. Het duurde niet lang of hij schreef dat Mussolini het symbool was van de partij die staat voor Christus. Toen Lutkie aan de 'Katholieke Staatskunde' ging meewerken, had hij al ontslag genomen uit de zielzorg wegens een conflict met de bisschop van Den Bosch. Hij vestigde zich als priester-publicist in Nuland, vanwaaruit hij pleitbezorger voor de fascistische zaak werd.

Ook 'Katholieke Staatskunde' kwam in conflict met de Bossche bisschop. In november 1923 verbood deze Verviers aan diens blad

privaatdocent in de economische en sociale politiek aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Blijkens de eerste nummers van dit blad waren zijn denkbeelden nog niet fascistisch, maar hoogstens conservatief te noemen. Dit werd anders toen Mussolini's bewind in Italië was gevestigd. Het blad noemde de duce spoedig daarna een Italiaanse geestverwant en sprak over het fascisme als de eerste proef met wezenlijk katholieke staatkunde. De Nederlandse variant werd de herstelbeweging genoemd.

De radicaliserende tendens werd versterkt, toen Wouter Lutkie aan het blad ging meewerken. Lutkie was in 1887 in Den Bosch geboren en in 1919 priester gewijd. Hij was een

nog langer het predikaat katholiek te verbinden. Dit heeft de invloed van de herstelbeweging in katholieke kring een aanzienlijke klap toegebracht. Met ingang van januari 1924 werd het blad omgedoopt in 'Opbouwende Staatskunde', nog in dezelfde maand januari 1924 werd het 'Genootschap voor Opbouwende Staatskunde' opgericht. Voorzitter werd Lutkie.

Lang hebben het genootschap en zijn blad niet bestaan. In mei 1924 werd Lutkie door het episcopaat gedwongen het voorzitterschap neer te leggen. In augustus daaropvolgend verscheen het laatste nummer van 'Opbouwende Staatskunde'. Daarin werd de fusie aangekondigd van het genootschap met het

hierna te bespreken 'Verbond van Actualisten'.

Het 'Verbond van Actualisten' was opgericht in december 1922 door enkele intellectuelen. Een enkele onder hen stamde rechtstreeks uit de sfeer van Bolland, met name de Leidse student H. A. Sinclair de Rochemont. Een andere initiatiefnemer was A. A. Haighton. Sinclair was ongetwijfeld een man met begaafdheden, maar met geringe leiderskwaliteiten. Hij was bovendien onmogelijk in de omgang met anderen.

A. A. Haighton was directeur van de N.V. Lotisico. Hij was zeer vermogend en heeft onafgebroken gepoogd met zijn geld invloed uit te oefenen in vele fascistische ondernemingen uit de besproken periode.

Het VVA richtte zich vooral op de actie, conform het fascistische devies dat de daad aan de ideologie vooraf moet gaan. In overeenstemming hiermee raakte het VVA betrokken bij de antistakingsactie bij Werkspoor in Amsterdam (1924). Van deze actie had Sinclair, die intussen zijn studie in Leiden had opgegeven, de leiding. Hij formeerde met instemming van de directie van Werkspoor een soort knokploeg om de macht van de vakbonden te breken, maar zijn ingrijpen werd een mislukking. Hij realiseerde zich dat deze actie in strijd was met het socialistische element in het fascisme. Bovendien zou het actualisme juist aanhang moeten krijgen bij brede lagen van het volk. Daarom werd een eigen vakvereniging opgericht. Maar ook deze liep uit op een mislukking. Met financiële steun van Haighton nam het VVA vervolgens nog deel aan de kamerverkiezingen van 1925. Het haalde echter slechts 2262 stemmen. Dit alles bleek te veel voor de teleurgestelde leiders. Het VVA kwam op non-actief. Later zouden de voormannen de draad weer opnemen. Naast het VVA hebben nog enkele andere rechts-autoritaire organisaties in de periode voor 1927 het licht gezien. Het waren nationalistische reacties uit gevestigde kringen op wat men daar zag als de verwording van de samenleving ten gevolge van voortschrijdende democratie en dreigende socialistische overheersing. De belangrijkste hiervan was de 'Nationale Unie'. Zij werd in 1925 opgericht. De geestelijke voorman en voornaamste woordvoerder werd prof. dr. F. C. Gerretson. De betekenis van de 'Nationale Unie' was vooral gelegen in de steun die zij kreeg van een groot aantal invloedrijke Nederlanders. Zij beoogden de tegenstelling in de partijpolitiek te overbruggen en bij te dragen tot een sanering van het Nederlandse politieke leven. Haar denkbeelden waren van conservatieve aard en niet principieel met de democratie strijdig. In feite ontwikkelde de NU zich echter na verloop van jaren toch in fascistische richting.

Zoals hiervoor is besproken, kenmerkte de tweede fase van antidemocratische actie zich door haar *revolutionair* karakter. De conservatieve ballast uit de deftige burgerij viel af en het ontluikende fascisme richtte zich met nadruk tot brede lagen van het volk. Het begin van deze fase wordt gemarkeerd door de oprichting van het weekblad 'De Bezem'. Dit verscheen eind 1927 op initiatief van A. A. Haighton en Sinclair de Rochemont. Sinclair was redacteur en Haighton de financier.

'De Bezem' was georiënteerd op het Italiaanse fascisme en was aanvankelijk voor fascistische begrippen een succes. Het werd populair geredigeerd en kreeg de waardevolle steun van Erich Wichman, die in Italië tot het fascisme was bekeerd. Deze kunstenaar, 'twistzoeker, klaploper en alcoholicus' was volgens fascistisch recept meer een man van de daad dan van de ideologie. Zo verstoorde hij in 1928 een radio-uitzending van de VARA bij gelegenheid van de 1-mei-viering. Hij werd gegrepen en met een uit het lid gedraaide arm afgevoerd. Dit belette hem niet spoedig nieuwe acties met stinkbommen te beramen. Boven dit niveau is zijn fascistische actie verder niet uitgekomen. Zij had wel een inspirerende invloed op alle 'fascisten van de daad', die zich zijn activiteiten graag tot voorbeeld stelden. Toch had deze 'fysieke geweldenaar' een broze gezondheid. Eind 1928 werkte hij met Utrechtse studenten een nacht lang om een dijkbreuk bij Breukelen tegen te gaan. Daarbij liep hij een longontsteking op, waaraan hij op 1 januari 1929 bezweek. Sindsdien werd hij door alle fascistische als een heilige vereerd.

Een jaar na de oprichting van het blad werd de gelijknamige vereniging 'De Bezem' opgericht. In dit gezelschap genoot ook Jan Baars grote populariteit. Hij was een voortreffelijk spreker op proletarische vergaderingen, maar overigens dom, onontwikkeld en ijdel. Zijn machtspositie als leider van de Amsterdamse afdeling van 'De Bezem' bracht hem in conflict met Sinclair. Wat volgde was symptomatisch voor het onvruchtbaar gewist van de Nederlandse fascistische uit die jaren. Baars noemde Sinclair 'een snotneus' die 'De Bezem' zou maken tot 'het zoveelste kadaver van een vereniging welke gesticht was om andere kadavers op te ruimen'. Spoedig daarna bedankte hij voor het lidmaatschap. Dit voorbeeld werd al gauw gevolgd door Haighton, die ook met Sinclair in conflict geraakte. Haighton en Baars vormden met een deel van de leden een eigen Bezem-vereniging. In maart 1930 brak Haighton in bij Sinclair en bemachtigde de hele administratie van het blad en van de vereniging 'De Bezem'. Met steun van Jan Baars zette hij de uitgave van het blad voort. Sinclair verzorgde met zijn getrouwen een eigen nooduitgave van 'De Bezem'. Sinclairs Bezem-vereniging kwam spoedig aan haar einde. Pas onder de oorlog is Sinclair weer tot politieke actie van enige betekenis overgegaan. De combinatie Baars en Haighton sprong uit elkaar, toen Baars na een fikse ruzie met zijn kameraad in juni 1932 met driekwart van de leden uittrad en de 'Algemene Nederlandsche Fascistenbond' (ANFB) oprichtte. De Bezem-partij-Haighton ging spoedig daarna ten onder.

Intussen had de ANFB onder leiding van Jan Baars een betrekkelijke bloei bereikt. Vanaf september 1933 werkte zijn bond samen met de in 1931 opgerichte 'Fascistische Jongeren Bond' en de 'Nationale Unie' in de 'Corporatieve Concentratie'. De 'Nationale Unie' bezat een overmaat aan intellectuelen. Kwantitatief bezat zij echter nauwelijks aanhang. Deze aanhang was wel aanwezig bij de ANFB, maar het theoretische niveau van deze bond was gering. Zo vulden zij elkaars

Boven: de verschillende fascistische groepen in Nederland maakten op primitieve wijze reclame voor zichzelf en tegen hun concurrenten.

Rechts: 'De Nederlanden één', hier op een reclamewagen te Amsterdam, was in 1938 de grote leuze van Verdinaso.

Pagina links: Arnold Meijer inspecteert een van de velds van Zwart Front, waarvan hij in korte tijd een militaristische organisatie maakte.

Onder: tot de katholieke jongeren die met het fascisme koketteerden, behoorde ook de dichter Albert Kuyle, hier in 1938 samen met Meijer (links).

tekorten aan. Bovendien dwongen het optreden en de werkkraft van de NSB de Nederlandse fascistische een gezamenlijk front te vormen. De intellectueel superieure Gerretson domineerde echter op zo'n onprettige manier in dit gezelschap, dat Baars zich daaruit losmaakte, waardoor de Concentratie in maart 1934 ten onder ging. Baars heeft de ANFB niet in oude glorie kunnen herstellen. Gerretson legde teleurgesteld het voorzitterschap van de 'Nationale Unie' neer. Daarna leidde zij tot de oorlog nog slechts een slapend bestaan. In katholieke kring was de belangstelling voor het fascisme intussen niet uitgeblust. Een vervolg op de eerste fase van de katholieke herstelbeweging was het door

Wouter Lutkie in 1930 gestichte maandblad 'Aristo'. Rond dit tijdschrift groepeerden zich verscheidene figuren die vroeger reeds in 'Katholieke Staatkunde' en 'Opbouwende Staatkunde' van zich hadden doen spreken. Het blad nam scherp stelling tegen de democratie en legde grote bewondering aan de dag voor Mussolini en de resultaten van het fascistische regime in Italië. 'Aristo' is tot diep in de oorlog en ook weer daarna blijven verschijnen, maar aan collaboratie met de vijand heeft het zich niet schuldig gemaakt. Al in 1924 had zich in het tijdschrift 'De Valbijl' een groep katholieke jongeren gemanifesteerd die gedreven werden door een religieus radicalisme. In het begin van de

jaren dertig kwamen diezelfde jongeren opnieuw aan het woord in de door hen opgerichte tijdschriften 'De Paal' en 'De Christophore'. Tot deze groep behoorden Henri Bruning, Ernest Michel, Ernst Voorhoeve en Ton Kerssemakers. Vanuit hun religieus radicalisme kantten zij zich scherp tegen de democratie en daardoor kwamen zij allen in het fascisme terecht. In het begin van de jaren dertig kregen deze katholieke jongeren vat op een betrekkelijk groot aantal katholieke studenten. Hun radicalisme bracht hen echter in conflict met de kerkelijke autoriteiten. Een tijdlang hebben ook antidemocratische stemmen en denkbeelden geleefd onder de katholieke jongeren rond de tijdschriften 'Roeping' en 'De Gemeenschap'. Tot hen behoorden Gerard Knuvelde, Jan Engelman, Albert Kuyle, zijn broer Henk Kuitenbrouwer en Anton van Duinkerken. Hun antidemocratie werd vooral ingegeven door verzet tegen de gedwongen eenheid van de katholieken in de R.-K. Staatspartij en het katholiek organisatieleven in het algemeen. Zij attaqueerden trouwens vooral de politieke democratie en verwierpen met felheid het bestaande kapitalisme. In 'Roeping' nam de flirt met het fascisme enkele jaren gevaarlijke vormen aan. Maar de redactie koos tegen de fascistische dreiging, toen het ware gezicht hiervan duidelijk werd. In 'De Gemeenschap' kwam de scheiding der geesten in het jaar 1934. De gebroeders Kuitenbrouwer traden toen uit de redactie en stichtten het maandblad 'De Nieuwe Gemeenschap'. Dit laatste blad heeft enkele jaren kans gezien de fascistische gedachte te bevorderen en zijn antisemitisch gif te verspreiden. Daarna is het, gelijk vele van zijn voorgangers, bezweken. De redactie van 'De Gemeenschap' heeft zich na de afscheiding ingezet voor de bestrijding van alle vormen van fascisme. Bewonderaars van de politieke democratie zijn deze katholieke jongeren echter nooit geworden.

In de betrokken periode valt tenslotte nog een laatste belangrijke poging van voorname, extreem-rechtse kringen om greep te krijgen op de herstelbeweging. Deze poging kreeg in 1933 gestalte in het 'Verbond voor Nationaal Herstel'. In dit verbond kwamen veel personen voor uit koloniale kring. De oud-opperbevelhebber generaal C. J. Snijders was de grote trekpleister en initiatiefnemer. Directe aanleiding tot stichting van het verbond was de muiterij op de 'Zeven Provinciën', beschouwd als symptoom van de verwording van orde en gezag. Bij de verkiezingen van 1933 haalde het verbond één kamerzetel. In 1937 werd het zo goed als weggevaagd. Zoals wij hiervoor hebben gezien, leek de oude fascistische beweging begin 1934 niet bepaald een rooskleurige toekomst beschoren. Toch raakte zij over haar dieptepunt heen, doordat de leiding in handen kwam van Arnold Meijer. Op hem deed de in ontbinding verkerende ANFB in 1935 een beroep om propagandaleider voor het zuiden te worden. Korte tijd later had hij de algehele leiding en was de beweging omgedoopt in 'Zwart Front'. Meijer was in 1905 geboren in de Haarlemmermeer en had kort voor zijn priesterwijding het groot-seminarie verlaten. Hij wijdde zich nu geheel aan de zaak van het fascisme. Hij maakte van 'Zwart Front' een

radicaal-fascistische organisatie, op militaristische leest geschoeid. Het weekblad 'Zwart Front' muntte uit door antisemitische artikelen en heftige oppositie tegen de baronnen van het kapitalisme. In enkele gevallen leidde dit tot een gerechtelijke veroordeling van de leider. In 1938 zat hij zelfs een gevangenisstraf van drie maanden uit in Breda. 'Zwart Front' poogde uit dit alles propagandistische munt te slaan, maar met weinig succes. Bij de kamerverkiezingen van 1937 behaalde Meijers beweging slechts 8.178 stemmen, voornamelijk uit het zuiden. Het geringe succes en de gewijzigde situatie door het uitbreken van de oorlog in 1939 deden Meijer besluiten 'Zwart Front' in april 1940 om te

Fotoarchief Spaarnestad

Bij wijze van 'grap' lanceerden Erich Wichman en zijn vrienden de Rapaillepartij om aan te tonen dat de democratie en vooral het juist ingevoerde algemeen kiesrecht niets anders waren dan een schertsvertoning. Als kandidaten van de partij bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1921 traden op de bekende Amsterdamse bedelaar Cornelis de Gelder, bijgenaamd Hadjememaar, en de al even schilderachtige anarchist Bertus Zuurbier.

Tot ieders verbazing slaagde de grap. Hadjememaar en Zuurbier werden verkozen tot leden van de raad.

Hadjememaar werd echter zo snel mogelijk weer weggevoerd door middel van een arrestatie wegens openbare dronkenschap. Intussen was hij op allerlei manieren in zijn waardigheid van raadslid vereeuwigd, zoals op deze foto, voor het eerst van zijn leven gezeten achter een instrument dat naar alle waarschijnlijkheid niet eerder onder zijn aandacht was gekomen.

zetten in een breder opgezet 'Nationaal Front'. Dit kon in het begin zelfs enige aanhang uit andere groeperingen verwerven.

De geschiedenis van het 'Verbond van Dietsch-Nationaal-Solidaristen' (Verdinaso) is nauw verbonden met de persoon van zijn grondlegger en leider Joris van Severen. Deze werd in 1894 geboren als zoon van een notaris te Wakken in West-Vlaanderen. Hij werd een radicale flamingant, wiens denkbeelden omtrent een nationale en sociale orde in 1931 vaste vorm aannamen in het Verdinaso. Het program had veel overeenkomst met dat van 'Zwart Front'. Toch hebben die elkaar heftig bestreden. Ook hun visie op het Groot-

Nederlandse vraagstuk was zeer verschillend. Tot 1934 predikte Van Severen de vereniging van alle Dietsers in één rijk. Daarvan zouden Walen en Friezen zijn uitgesloten. In dat jaar kondigde hij echter een 'nieuwe marsrichting' af en werd de Groot-Nederlandse staatsgedachte vervangen door de zogenaamde Bourgondische staatsconceptie, dat wil zeggen de vereniging van de oude 'zeventien' Nederlandse gewesten. Deze verandering ontstond omdat de Groot-Nederlandse staat, die een scheuring van België moest betekenen, voorshands in de ogen van Van Severen een onmogelijkheid was. Deze politieke ommezwaai heeft het Verdinaso bij vele Groot-Nederlanders schade gedaan. Tot een beduidende groei is het Verdinaso-Nederland niet gekomen. In totaal was het ledental waarschijnlijk nooit groter dan 500. Het had evenwel een tijdlang betrekkelijk grote invloed onder de katholieke intellectuelen. Op den duur verliep ook deze aanhang. Met de moord op Joris van Severen door Franse militairen in mei 1940 te Abbéville was het Verdinaso van zijn werkelijke leider beroofd en het sloot in november 1940 op te gaan in de NSB. Voor de leidende Nederlandse Dinaso's is deze fusie op een bittere teleurstelling uitgelopen.

In ons korte overzicht van fascistische activiteiten in Nederland tussen de wereldoorlogen mag tenslotte het weekblad 'De Waag' niet ontbreken. Dit 'algemeen cultureel, politiek en economisch weekblad voor Nederland' startte in 1937. Het kreeg de financiële steun van de oliemagnaat sir Henry Deterding, die sympathie had voor rechts-autoritaire en antisemitische denkbeelden. 'De Waag' kreeg een tijdlang medewerkers van hoog niveau en kon zelfs tot medio 1938 artikelen plaatsen van auteurs die het fascisme verwierpen, zoals Jan Engelman en A. van Domburg. Aan dit niveau dankte het blad ook zijn invloed. In 1938 kwam het blad in handen van enkele leerlingen van Bolland: ir. B. Wigersma, prof. J. Hessing en dr. C. Winkler Prins. Dit betekende een koerswijziging in fascistische richting. Vanaf 1939 vormden zich zogenaamde 'Waagkringen', waarin ook vraagstukken van de actuele politiek werden besproken. Daaraan namen pro-Duitse intellectuelen, zelfs crypto-nationaal-socialisten deel. Deze kringen werden georganiseerd door dr. T. Goedewaagen. Het valt dan ook niet te verwonderen dat 'De Waag' direct na de bezetting toetrad tot de rijen van de collaborateurs.

De fascistische gedachte is in het vooroorlogse Nederland niet aangeslagen. De verschillende partijtjes en groepen hebben elkaar op leven en dood bestreden. Het geringe succes is deels te wijten aan het ontbreken van een echte leider. Een afdoende verklaring eist echter meer. De omstandigheden waren in Nederland niet gunstig voor de opkomst van een fascistische dictator. Een maatschappelijke ontredde, zoals in Duitsland en Italië is voorgekomen, bleef ons land spaard. Politieke verwarring van betekenis deed zich niet voor, terwijl de tegenstanders het fascisme met kracht hebben bestreden. Zo kon hier slechts met behulp van de vijand het fascisme in het zadel komen.

DE ABESSIJNSE VELDTOCHT

MOSTERD GAS TEGEN SPEREN

M. G. EMEIS JR.

De Abessijnse troepen stonden praktisch
weerloos tegen de moderne
oorlogsmachine van de Italianen. Met speren,
schilden en oude geweren
trokken ze op tegen de vreemde vijand.

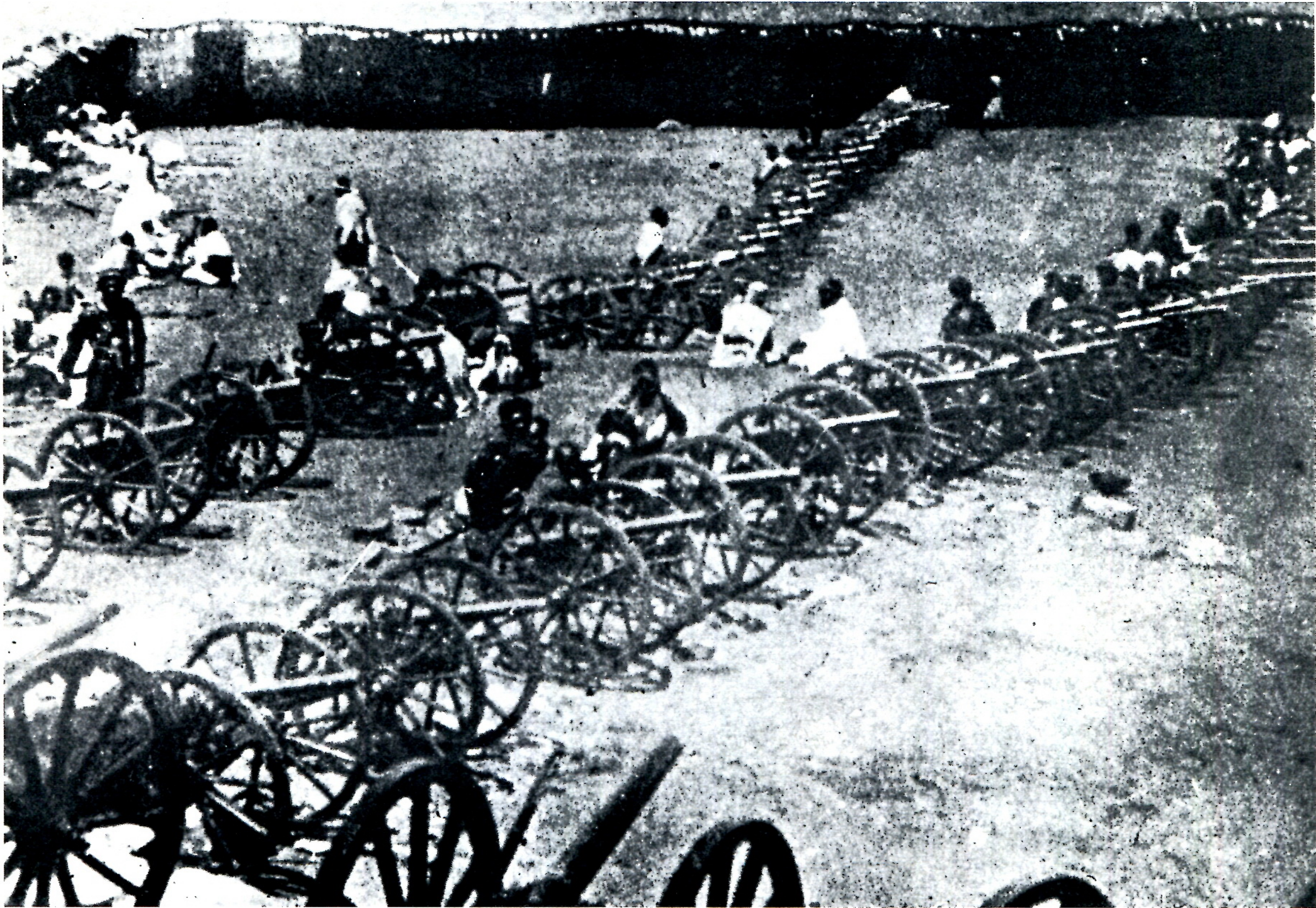
'Zwarthemden van de revolutie! Mannen en
vrouwen van gans Italië! Italianen verspreid
over de aarde, aan gene zijde van de bergen
en zeeën! Hoort mij aan! Een plechtig uur
gaat slaan in de geschiedenis van het vader-
land. Op het ogenblik vullen twintig miljoen
mensen de pleinen van geheel Italië. Nimmer

bood de geschiedenis der mensheid een gigantisch schouwspel. Twintig miljoen mensen, maar één hart, één wil, één besluit. Hun demonstratie moet tonen en toont aan de wereld dat Italië en het fascisme identieke begrippen zijn die elkaar volmaakt, absoluut en onveranderlijk dekken.'

Het was 2 oktober 1935, half zeven 's avonds. De menigte op het stampvolle Piazza Venezia in Rome keek op naar het balkon, waar de fascistische partij- en regeringsleider Benito Mussolini met bovenstaande woorden de oorlog tegen Abessinië aankondigde. In heel Italië was de bevolking op stads- en dorpspleinen vergaard om de Duce via de radio te beluisteren. De volgende ochtend

Abessinië als een vrije en onafhankelijke staat. Een lijn bestaat uit punten, een grenslijn uit raakpunten en een omstreden grenslijn uit twistpunten. Voorjaar 1896 culmineerde een reeks grensgeschillen in de slag bij Adoea. Tegenover 100.000 Abessijnen stond een leger van 17.700 man, van wie zestig procent Italiaanse en veertig procent koloniale soldaten. Adoea werd voor de Abessijnen de grootste overwinning in hun geschiedenis, voor de Italianen het grootste militaire debâcle dat ooit in de negentiende eeuw door Afrikanen aan een Europese natie was toegebracht. Italiës verliezen beliepen zesduizend doden, tweeduizend gewonden en evenveel krijgsgevangenen, samen meer dan de

land de onbelemmerde watertoevoer van de Nijlbronnen en Frankrijk de onschendbaarheid van de spoorlijn Djibouti-Addis Abeba. Italië kreeg het noorden, zuiden en oosten van Abessinië als invloedssfeer, alsook het recht op een 'territoriale verbinding' tussen Somaliland en Eritrea, die ten westen van Addis Abeba zou lopen. De drie verdragspartners — Abessinië bleef van alles onkundig — stipuleerden dat ze militaire operaties op Abessijns gebied slechts gezamenlijk zouden ondernemen, eenzijdige interventie werd uitgesloten. Ondanks deze beperking beschouwde Italië het verdrag van 1906, zoals een van zijn diplomaten in 1932 schreef, als de Magna Charta van de Italiaanse aspiraties

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

om vijf uur viel het Italiaanse leger het keizerrijk van Haile Selassie binnen. Met zwarte soldaten in de voorhoede, met mosterdgasproeiers onder de vliegtuigen.

In de jaren tachtig van de negentiende eeuw verzamelde Italië op de Afrikaanse oever van de Rode Zee een aantal gebiedjes die op 1 januari 1890 bij koninklijk besluit werden samengevoegd tot de kolonie Eritrea. Een jaar tevoren had Menelik van Sjoa zich in het aangrenzende Abessinië tot keizer uitgeroepen. In zijn nieuwe en permanente hoofdstad Addis Abeba werkte hij aan zijn tweevoudige ideaal: binnenlandse eenheid met daarnaast internationale erkenning van

helft van hun gehele strijdmacht. De dichter Gabriele d'Annunzio noemde Adoea 'het litteken der schande'. Premier Crispi moest aftreden, zijn opvolger Rudini het verdrag van Addis Abeba accepteren, dat erkenning van Abessiniës onafhankelijkheid inhield. De schande van Adoea schokte ook een twaalfjarige, die later zei: 'Adoea kostte ons 10.000 (sic) doden en 72 kanonnen, getallen die jarenlang in mijn hoofd bleven hameren.' Die jongen heette Benito Mussolini, zoon van een dorpssmid en een onderwijzeres.

Tien jaar na Adoea sloten Engeland, Frankrijk en Italië, wier koloniën aan Abessinië grensden, een verdrag waarin ieders belangen werden vastgelegd. Het garandeerde Enge-

en plannen in het keizerrijk Abessinië.

De overwinnaar van Adoea, keizer Menelik II, stierf in 1913. Op zijn dood volgden roerige jaren, maar van de gezagscrisis kon Italië, gebonden als het was door de Eerste Wereldoorlog in Europa, niet profiteren. De aandacht herleefde na 1918 en vooral na 1922. In 1923 staakte Mussolini op aanraden van zijn adviseurs zijn verzet tegen Abessiniës intrede in de Volkenbond, zodat de toelating met algemene stemmen geschiedde — een fraai succes voor Ras Tafari, die bij zijn kroning tot keizer (1930) weer zijn doopnaam Haile Selassie zou aannemen. Onvermoeibaar strevend naar de emancipatie van zijn

Linksboven: Mussolini toont een deel van de trouwringen die de Italianen offerden om na de sancties tegen het land de schatkist te vullen.

Rechtsboven: najaar '35 trok keizer Haile Selassie naar het noorden aan het hoofd van een 11 kilometer lange legertrou.

expansiedrift gaf Laval Mussolini te verstaan dat deze de vrije hand had jegens Abessinië. Hitlers invoering van de dienstplicht bracht in april 1935 Mussolini, Laval en sir John Simon aan de oevers van het Lago Maggiore in protestvergadering bijeen. Toen het eindverdrag van deze conferentie van Stresa voor ondertekening gereed was, bevatte het deze passage: 'De drie mogendheden, wier politiek tot doel heeft binnen het kader van de Volkenbond gezamenlijk de vrede te bewaren, menen in volledige eensgezindheid dat men zich met alle mogelijke middelen dient te verzetten tegen elke eenzijdige opzegging van verdragen welke gevaar oplevert voor de vrede...'

Pagina links: de Abessijnse artillerie vocht nog met kanonnen die ze in 1896 had gebruikt in de slag bij Adoea.

Rechts: tegenover de primitieve wapens van de Abessiniërs stond het moderne, gemotoriseerde leger van de Italianen.

rijk (bijna dertig maal zo groot als Nederland) trachtte hij alles te centraliseren en te controleren. Wie brandhout wilde kopen buiten de markt van Addis Abeba, had daartoe de vergunning des keizers nodig en in eigen persoon selecteerde Zijne Majesteit de muilezels voor zijn leger.

In 1932 trad een verbetering in de Frans-Italiaanse betrekkingen in. De banden tussen de 'Latijnse zusters' werden nog nauwer aangehaald toen Hitler in 1933 aan de macht kwam. Na de moord op de Oostenrijkse volksleider Dollfuss in juli 1934 zond Mussolini, Oostenrijks *Anschluss* vreemd, ter waarschuwing vier Italiaanse divisies naar de

Brenner. Drie maanden later werd Pierre Laval Frankrijks minister van buitenlandse zaken en weer drie maanden later, in januari 1935, sloot hij in Rome een overeenkomst met de Duce.

Bij dit verdrag gaf Italië — tot teleurstelling van veel Italianen — al zijn Tunesische aspiraties op; Frankrijk deed afstand van enkele gebieden die aan Libye en Eritrea grensden en bood Italië zeven procent van de aandelen van de spoorlijn Djibouti-Addis Abeba ter overname aan. Belangrijker dan dit territoriale en economische geven en nemen waren de afspraken die *niet* onmiddellijk in de publiciteit kwamen: in ruil voor Italië's steun bij de beteugeling van Hitlers

Op dit punt onderbrak Mussolini de voorlezing van de tekst met de vraag of hier niet de woorden 'in Europa' moesten worden toegevoegd. Tweemaal herhaalde hij die woorden en keek de vergadering rond, die hij als gastheer presideerde. Afrika, aldus Baer in zijn boeiend relaas van wat zich in enkele seconden zou afspelen, was tijdens de conferentie niet genoemd, maar wel steeds in ieders gedachten geweest. Nu was er plotseeling een duidelijke uitnodiging, waarvan niemand het belang kon misverstaan, de kwestie van Italië's bedoelingen in Abessinië te berde te brengen.

Mussolini wachtte op protest. Macdonald en Vansittart keken naar Simon. Simon zat

roerloos. Flandin en Laval hielden even scherp als Mussolini de Britten in het oog. De Fransen zouden geen stap doen, tenzij de Engelsen het voorbeeld gaven. De Britse leiders zeiden geen woord. De Fransen en Italianen trokken op hetzelfde moment dezelfde conclusie: de stilte was een zwijgend fiat van de Britse regering aan Italië's ambities in Abessinië. Mussolini voegde eigenhandig de woorden 'in Europa' aan de tekst toe en was ervan overtuigd dat hij de officiële verzekering had gekregen dat Groot-Brittannië zijn verovering van Abessinië niet zou dwarsbomen.

Drie weken later brandmerkte Hugh Dalton in het Lagerhuis sir John Simons zwijgen in

Somaliland behoorde. Mussolini weigerde de Italiaans-Abessijnse betrekkingen in het algemeen te bespreken alvorens het Wal-Wal-incident was geregeld. Hij stelde 'de Abessijnse overval van Wal-Wal' voor als een symptoom van een aanvalsplan tegen Eritrea en Somali. Op 25 mei 1935 zei hij in het Italiaanse parlement: 'De bedreiging van onze Oostafrikaanse grenzen is niet potentieel, maar een actueel feit. Zij wordt elke dag groter. Sinds 1929 — ik zeg 1929 — is Abessinië doende zijn leger met behulp van Europese instructeurs te reorganiseren. Sinds 1930 leveren bepaalde Europese fabrieken op indrukwekkende schaal modern oorlogsmaterieel.' Hoe indrukwekkend die schaal

aanse werklozencijfer in de eerste helft van 1935 van ruim één miljoen tot 638.000 daalde, vloeide voort uit de opnemings van honderdduizenden in het leger. Karakteristiek staaltje van Mussolini's listige bedrog: op 22 maart 1935 verzekerde hij de Volkenbond dat het onwaar was dat Italië een lichting zou hebben gemobiliseerd, op 23 maart mobiliseerde hij lichting-1911.

Eind mei zei Mussolini tot de Britse ambassadeur Drummond dat Italië zich de enorme uitgaven en grootscheepse militaire voorbereidingen niet getroostte om alleen het Wal-Wal-incident te regelen: 'Collectieve veiligheid moet beperkt blijven tot Europa, zoals de Stresaconferentie heeft beklemtoond. Als de Volkenbond Abessinië zou steunen tegen Italië, stap ik eruit om er nooit in terug te keren.' Steeds openlijker en frequenter tartte Italië de Volkenbond, met als tweeledig gevolg verwijdering van Engeland, dat de Volkenbondsbeginselen althans met de mond bleef belijden, en toenadering tot Hitler-Duitsland. Op het binnenlandse front bereikte de nieuwe leuze 'Engeland wil ons de keel afsnijden!' wat de tot dusver gebezigde strijdkreet 'Wreek de schande van Adoea!' niet had bereikt: de aanstaande oorlog in Abessinië werd bij de Italianen populair.

In juni werd Mussolini in de kaart gespeeld door de kabinetswisseling en een vlootverdrag. Brits premier werd Stanley Baldwin, de man die zo lyrisch wist te spreken over de Volkenbond, dat de argeloze toehoorder Baldwins volslagen gebrek aan interesse ontging: nimmer nam hij de moeite van zijn geliefde en vaak bezochte vakantieoord Aix-les-Bains de zestig kilometer naar Genève af te leggen. Midden juni werd de wereld verast door het Brits-Duits vlootverdrag, dat Hitler toestond een vloot ter grootte van 35 procent van de Royal Navy te bouwen. Van de onverholen woede der onkundig gelaten Fransen nam de Duce met even onverholen vreugde kennis. Koeltjes wees hij dan ook een nieuwe Engelse bemiddelingspoging (Abessinië overhalen tot afstand van een gebied dat aan Somaliland grensde) van de hand: 'In woestijnen en dorre vlakten is Italië rijk gesorteerd.'

Terwijl in Londen, Parijs en Genève het vruchteloze overleg voortging, pompte Italië zijn koloniën vol met mensen en materieel. Ondanks malaria en dysenterie, die duizenden Italianen tot repatriëring dwong, werden landingsbanen aangelegd, barakken, hospitalen en opslagplaatsen gebouwd, de havens Massawa en Mogadiscio vergroot en uitgebreid, wegen en bruggen gebouwd. Met matrijzen van de Oostenrijkse munt in Wenen werd een miljoen Maria-Theresialers geslagen. Deze zilveren munt, als steeds met het jaartal 1780, was al een eeuw Abessinië's gangbare betaalmiddel. Wat en wie hij maar wilde kon De Bono, de minister van koloniën, daarmee kopen en omkopen. De subversieve actie in het te veroveren keizerrijk werd tot het uiterste geactiveerd door het nieuwe Ufficio Politico onder leiding van drie Italianen met koloniale ervaring. Dit politieke bureau boekte al terstond succes door Haile Selassies schoonzoon Goegsa, die een belangrijke sector met 10.000 man moest verdedigen, reeds vóór de inval tot verraad

Abessinië lag aan drie zijden ingesloten door Franse, Britse en Italiaanse kolonies.

In 1935 gaven Frankrijk en Engeland Italië te verstaan dat het in het ingesloten land de vrije hand had.

Stresa als 'een van de misdadigste blunders in de ganse geschiedenis van de Britse diplomatie'. De kritiek kwam te laat. In het verdrag ter beteugeling van Hitlers potentiële expansie in Europa had een van de drie Stresa-gangers listig en overrompelend zijn eigen expansiedrift in Afrika door zijn twee partners laten sanctioneren.

Op 5 december 1934 waren tijdens schermutselingen bij het Abessijnse dorp Wal-Wal (of Oual-Oual) honderd Abessijnen en dertig inheemse soldaten van het Italiaanse koloniale leger omgekomen. Abessinië beschuldigde Italië van grensschending, Italië beweerde dat het gebied van Wal-Wal tot Italiaans-

was bleek wel uit het feit dat Haile Selassie begin 1935 beschikte over 13 luchtafweerkanonnen, 371 bommen en 11 ongewapende vliegtuigen, waarvan drie niet van de grond konden komen.

Uit welke hoek de agressieve wind werkelijk woei, toont een stroom van gegevens, waaruit slechts een beperkte keus mogelijk is. Zomer 1934 waren de militaire uitgaven in Eritrea en Italiaans-Somaliland op 22 miljoen lire geraamd. April 1935 waren ze volgens de Italiaanse minister van financiën al tot 620 miljoen lire opgelopen. In het eerste halfjaar van 1934 voeren drie, in het eerste halfjaar van 1935 honderdtwee Italiaanse marineschepen door het Suezkanaal. Dat het Itali-

over te halen.

Het enige waarop de Duce nog wachtte, was het einde van de Abessijnse regentijd. Maar vlak voordat het zover was, beleefde de wereld nog vier kritieke septemberweken.

Begin september zond Engeland een groot deel van zijn Home Fleet door de Straat van Gibraltar om zijn Middellandse-Zeevloot te versterken. De twintigste deelde sir Eric Drummond, Brits ambassadeur in Rome, Mussolini mee dat de sterkte van de Royal Navy in de Middellandse Zee was opgevoerd tot 144 oorlogsbodems met een totaal van 800.000 ton. Volgens het Armaments Yearbook van de Volkenbond had de gehele Italiaanse vloot een tonnage van 416.500. De

Britse vloot werd voornamelijk bij Gibraltar, het Suezkanaal en Malta geconcentreerd. Drummonds mededeling was voor Mussolini geen verrassing, want zijn Servizio Informazioni Militari had hem al ingelicht. De Duce deed, aldus Nino d'Aroma, Drummond verstellen met zijn commentaar: 'Ik merk op, ambassadeur, dat de Britse vloot de Middellandse Zee heeft betreden. Ik merk eveneens op dat wij zullen bepalen of de Britse vloot de Middellandse Zee zal kunnen verlaten.'

Van beide zijden werd gebluft. Volgens de Italiaanse diplomaat-historicus Villari nam de Italiaanse regering in 1935 aan dat de munitievoorraad van de Britse vloot na een

half uur schieten uitgeput zou zijn. Die schatting was aan de ruime kant. De Britse consul in Alexandrië vernam van vlootvoogd sir Charles Forbes dat hij bij een militaire confrontatie al zijn kruit reeds na een kwartier zou hebben verschoten. De Spithead-vloot-schouw van midden juli had bovendien een zorgwekkend tekort aan trefzekerheid geopenbaard. Van de 320 losse flodders, afgevuurd op een doelschip, waren er 268 naast gegaan. Nog een handicap voor sir Charles was dat asdic de apparatuur die de nadering van de onderzeeboten registreerde, niet werkte in het oosten van de Middellandse Zee. Dat was het gevolg van de verschillende dichtheidsgraden van de zeewaterlagen, ver-

Boven: op 11 mei 1936 riep de Grote Fascistische Raad koning Victor Emanuel III uit tot keizer van Abessinië en proclameerde Mussolini de totstandkoming van een nieuw Romeins Rijk.

Rechtsboven: keizer Haile Selassie (recente foto) bewoog hemel en aarde om van de grote mogendheden hulp te krijgen. Daadwerkelijke steun heeft hij echter nooit ontvangen.

Rechts: in de 'Groene Amsterdammer' van 9 mei 1936 verscheen deze spotprent van Jordaen met o.a. als onderschrift: 'Z. M. Haile Vittorio I houdt zijn intocht'.

Onder: op verscheidene plaatsen in het Abessijnse landschap verschenen reusachtige portretten van Mussolini, hier b.v. bij een tentenkamp bij Fort Adigrat.

oorzaakt door de lozing van het zoete Nijlwater.

Veel minder nog dan de Engelsen waren de Italianen gebrand op een gewapend conflict. Weliswaar meende Mussolini dat zijn luchtmacht de Britten zware verliezen zou kunnen toebrengen en hen zou kunnen beletten hun krachten op het Italiaanse vasteland te concentreren, maar zijn militaire adviseurs deelden zijn optimisme niet. Na overleg met enige admirals zond maarschalk Badoglio de Duce een memorandum, waarin hij stelde dat de Britse vloot in verhouding tot de Italiaanse zo overmachtig was, dat er niet de minste hoop was hiervan te winnen. Hij vond dat Italië niet mocht worden blootgesteld aan een ramp met onzekere afloop — de oorlog met Engeland — omdat de Britse slagschepen en kruisers, geëscorteerd door een machtige vloot torpedojagers, een ravage aan de nauwelijks verdedigde Italiaanse kust konden aanrichten.

Voor het fascisme en zijn leider kon er geen weg, zelfs geen stap terug zijn. De Franse diplomaat Hubert de Lagardelle kreeg van Mussolini te horen: 'Alles of niets, dat is de gok. Als ik verlies, is alles verloren.' Mannen, materieel en munitie waren grotendeels samengetrokken in Eritrea en vandaar zou De Bono de aanval inzetten, terwijl de mager bevoorradde Graziani in Somaliland voorlopig een afwachtende houding zou aannemen. De Bono koos 5 oktober als eerste dag van de invasie, maar dat was Mussolini twee dagen te laat: 'Ik beveel u op 3 oktober in alle vroegte de opmars te beginnen, ik zeg 3 oktober.'

Dus werd het 3 oktober. Om vijf uur 's morgens trokken drie legerkorpsen zonder oorlogsverklaring de Abessijnse grens over. De

luchtmacht bombardeerde Adoea en Adigrat. De tegenstand kon niet anders dan gering zijn. Haile Selassie beschikte over de 40.000 man van zijn goed getrainde Keizerlijke Garde en over 100.000 feodale rekruten, ongevoerd, toegerust met oude geweren, speren en een graanrantsoen voor vijf dagen. Mussolini's zoon Vittorio, piloot en journalist, beschreef hoeveel plezier hij beleefde aan het bombarderen van Abessijnse ruiters, die 'explodeerden als ontluikende roosjes'.

Desondanks verliep de inval niet naar wens. Noch De Bono's status van fascist van het eerste uur, noch de soms honderd telegrammen per dag, waarin de Duce hem met instructies overlaadde, brachten de bijna zeven-

enkele dagen na het begin van de vijandelijkheden had besloten. Aanvankelijk groeide in Genève het optimisme, maar ook nu weer bleken Frankrijk en Engeland, uit vrees voor hun nationale belangen in de oorlogszone en elders, niet bereid tot krachtige leiding en uiterste doorvoering van de sancties. Hoewel Italië zeventig procent van zijn buitenlandse handel met de Volkenbondsleden dreef, waren Duitsland, Japan en de V.S. als niet-leden niet aan de Geneefse strafmaatregelen gebonden. De Amerikaan Dennis Mack Smith is de witte raaf die ook het rode Rusland noemt: 'De Sowjetunie leverde een aanzienlijk deel van wat Italië voor deze imperialistische oorlog nodig had.' Dat

trouwensvotum van het Franse parlement. Zodra de stemming was afgelopen, zei de premier tegen een vriend: 'Laten we gaan en een dozijn oesters eten. Morgen moet ik aan de vrede werken, dan ontmoet ik sir Samuel Hoare.'

Hoare, door zijn artsen voor herstel van gezondheid voor enkele weken naar Zwitserland gezonden, bleef het weekeinde in Parijs over. Zaterdagavond begon het overleg op de Quai d'Orsay, zondagavond was het Hoare-Laval-plan gereed. Het behelsde afstand van een stuk Noord-Abessinië (inclusief Adoea) aan Italiaans-Eritrea en van een stuk Zuid-oost-Abessinië (inclusief Wal-Wal) aan Italiaans-Somaliland, terwijl Italië economische

tigjarige generaal spectaculaire successen. Na zes weken kreeg hij de maarschalksstaf en zijn congé. De vijf jaar jongere Badoglio volgde hem op, zette in de voorhoede zijn 60.000 zwarte en in de achterhoede zijn 100.000 blanke soldaten en hervatte de campagne. Later zou Mussolini klagen dat slechts 1537 Italianen waren gesneuveld, dat dit offer te gering was geweest voor de nationale trots en dat de oorlog het nationale karakter niet had gehard in de mate welke door de fascistische doctrine werd voorgeschreven.

De commandowisseling in Abessinië viel samen met de invoering van economische sancties tegen Italië, waartoe de Volkenbond

Nederland de sancties met pijnlijke nauwgezetheid ten uitvoer legde en andere kleine landen hetzelfde deden, woog niet op tegen andere feiten: het Suezkanaal bleef open voor Italië's militaire transporten; kolen, staal en olie vielen buiten de sancties; op de olievelden van de *Anglo-Iranian* en de olieraffinaderijen van de *Anglo-Egyptian* werd dag en nacht gezwoegd om Mussolini's bestellingen prompt te honoreren.

Engeland ging door de knieën voor Mussolini's dreigement dat elke sanctie die hem de verovering van Abessinië zou belemmeren of beletten, tot oorlog met de Britten zou leiden. Vrijdag 6 december 1935 kreeg het kabinet-Laval met 351 tegen 219 stemmen een ver-

rechten in een stuk Zuid-Abessinië zou krijgen. De betrokken gebieden waren respectievelijk twee-, vier- en tienmaal zo groot als Nederland. Al wat daar tegenover stond was een Abessijnse uitweg naar de Rode Zee tussen Eritrea en Frans-Somaliland.

De Duce ging het plan lang niet ver genoeg; in Londen kreeg Hoare alleen van Eden steun en drie weken na het Abessinië-debat in de Franse Kamer trad de regering-Laval af. Frankrijks relaties met Engeland én met Italië waren verslechterd, de Volkenbond was in verwarring gebracht. Het Hoare-Laval-plan was van de baan, in de Abessijnse rimboe bleef de wet van de jungle heersen. In dezelfde decembermaand begon de Itali-

aanse luchtmacht aan de uitschakeling van de blanke pottekijkers, te weten de rodekruisambulances die uit vele landen naar Abessinië waren gezonden. In Dessië, waar een twaalf-tal bommenwerpers dood en verderf zaaiden, werden het ziekenhuis van de Amerikaanse missie en een rodekruisambulance getroffen. De rode kruisen op het dak van het ziekenhuis waren zo groot, dat ze van tweeduizend meter hoogte duidelijk herkenbaar waren. Vele artsen van diverse ambulances protesteerden bij de Volkenbond tegen de grove schendingen van de internationale rodekruisconventie, maar de Italianen zetten hun terreuraanvallen systematisch voort. Met mitrailleurkogels, brand- en brisantbommen

Bibliothèque Nationale

Een andere schending van internationale verdragen waaronder ook Italië's handtekening prijkte, was het veelvuldig gebruik van mosterdgas. De aanvallers pasten twee methoden toe: brisantbommen waaruit het vloeibare gas tot tweehonderd meter wegspatte, en sproeivliegtuigen die een fijne regen van dit blaartrekkende strijdgas lieten neerdalen. 'Onze soldaten die blootsvoets gaan, lopen er vreselijke brandwonden door op,' vertelde een Abessijnse officier aan dr. Junod. 'De muilezels die gras hebben gegeten dat met mosterdgas is besproeid, sterven allemaal door ontsteking van maagvlies en darmen.' Italië had de duur van de oorlog begroot op een jaar. Het wrede karwei werd in zeven

Boven: de Italianen hadden het minder gemakkelijk dan Mussolini had gehoopt. Onder de brandende zon rukten ze slechts langzaam op, de zwakke tegenstand ten spijt.

Rechts: in het lege, onontgonnen Abessijnse land, vol cactussen en stekelige gewassen, zaaiden moderne wapens dood en verderf onder krijgers die vaak nog nimmer een blanke hadden gezien.

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie

Pagina links: het Abessijnse leger beschikte over nogal wat ruiters. Die stonden natuurlijk machteloos; onder de Italiaanse bommen 'explodeerden ze als roosjes'.

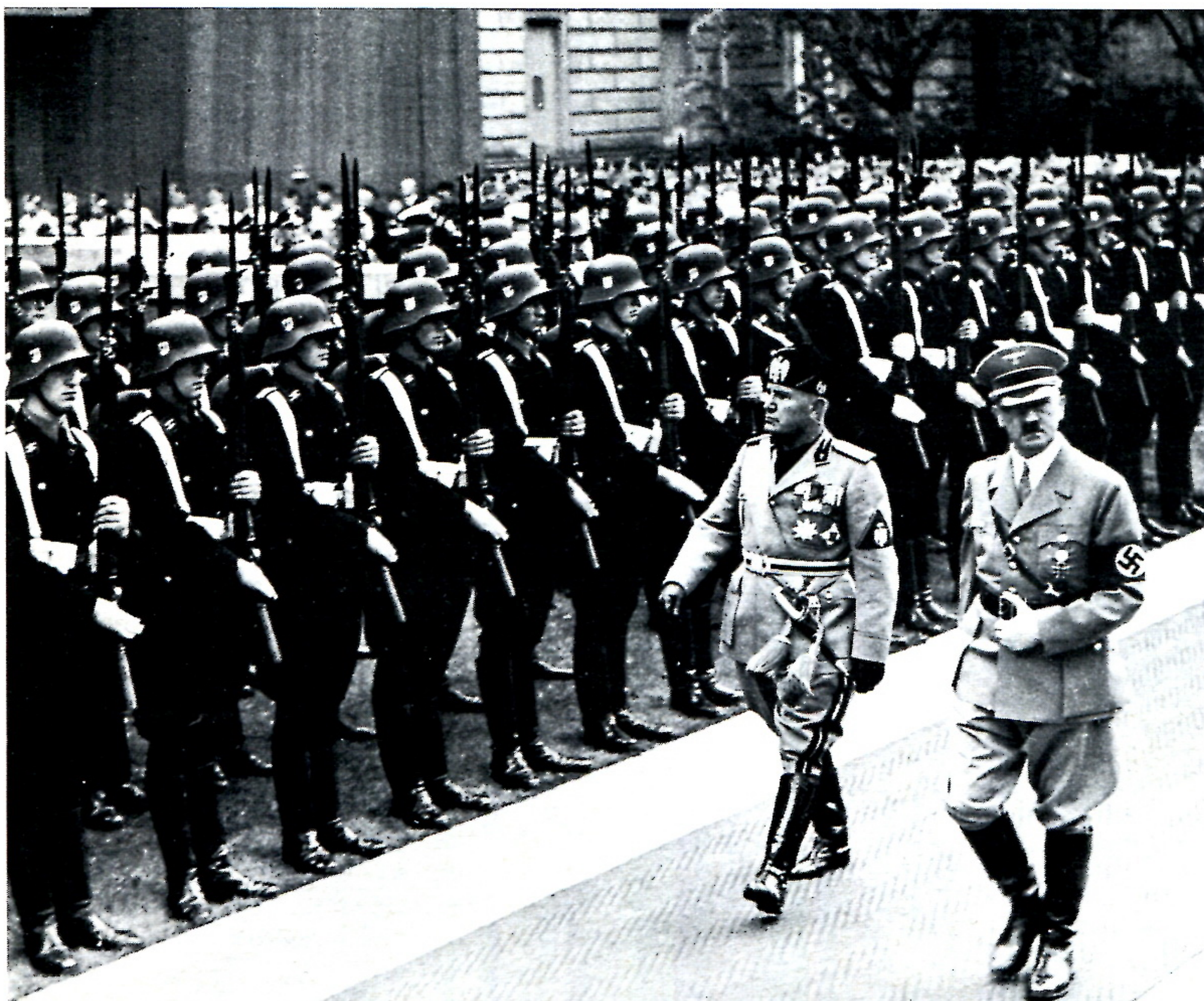
vernietigden hun bommenwerpers een ambulance van het Zweedse Rode Kruis. Onder verplegers en patiënten vielen 28 doden. Ambulanceleider dr. Hylander kreeg een granaatscherf in de heup, twee andere Zweden werden eveneens zwaar gewond. Op één na alle vrachtauto's werden vernield, alle tenten en kisten met medicamenten en chirurgische apparatuur met kogels doorzeefd. Ook de Britse ambulance, geleid door de arts dr. Melly, werd door tal van bommen zwaar gehavend. Dr. Melly en tientallen patiënten vonden de dood. Als door een wonder bleef de Nederlandse ambulance voor fatale lucht-aanvallen gespaard. Het rodekruisvliegtuig waarmee dr. Marcel Junod namens het

Internationale Comité van het Rode Kruis de ambulances afreisde, werd echter vernield. Allerwegen bleek dat het rodekruisteken geen veiligheid, maar vliegtuigbommen garandeerde. Een Oostenrijkse arts seinde dat na vele bombardementen alle rode kruisen van zijn tenten waren verwijderd en de ambulance voortaan gecamoufleerd zou zijn. Bijna alle ambulances volgden zijn voorbeeld. De Poolse artsen dr. Belau en dr. Medinsky, in dienst van het Abessijnse Rode Kruis, werden door de Italianen gevangengenomen, van hun bezittingen beroofd en gemarteld. 'Om de twee of drie uur haalden de soldaten ons uit de cel om te doen alsof onze terechtstelling zou plaatsvinden.'

maanden geklaard. Op 5 mei 1936 betrad overwinnaar Badoglio het Italiaanse gezantschap in Addis Abeba. De Italiaanse vlag, voortaan koninklijk en keizerlijk, werd gehesen, de trompet gestoken. Soldaten brulden: 'Viva il Duce! A chi la Vittoria? A noi!' Badoglio's gezicht betrok, toen dr. Junod zich voorstelde als afgevaardigde van het Internationale Comité van het Rode Kruis. 'Het Rode Kruis had er beter aan gedaan,' zei de maarschalk, 'zich niet met deze aangelegenheid te bemoeien.' Junod gaf geen antwoord. Wellicht dacht hij aan zijn volgende werkterrein. Want negen weken tevoren waren Hitlers troepen het Rijnland binnengerukt.

BONDGENOOT MET TEGENZIN

DR. F. G. VAN DER POLL

Een geliefkoosde vergelijking van Mussolini waarin hij zijn afkeer van de nazi-ideologie uitte, was dat de Germanen nog niet konden lezen en schrijven toen de Romeinen al hun Caesar, Augustus en Vergilius bezaten. Voor de nazi-partij had hij dan ook geringe belangstelling, ondanks de onmiskenbare bewondering die Hitler voor zijn Italiaanse voorloper aan de dag legde, die hij een genie noemde en van wie hij de Romeinse groet overnam. De machtsovername in 1933 werd in Italië niet met onverdeelde vreugde begroet en om de opkomende macht van Duitsland in goede banen te leiden, lanceerde de Duce terstond een Viermogendhedenverdrag tussen Duitsland, Engeland, Frankrijk

Na zijn bezoek aan Duitsland, in 1937, nam de Duce Hitlers uniformencultus over.

en Italië, die als garanten van de Europese vrede moesten optreden en tevens de kleinere staten, met name die in Midden-Europa, tot de politieke koers der groten moesten verplichten. De Volkenbond werd hierdoor uitgeschakeld en het verdrag van Versailles zou onder Duitse druk herzien worden — wat vooral ten koste van het Franse gezag zou geschieden. De belangstelling voor ratificatie was evenwel matig en toen de Kleine Entente (de Tsjechen, Joegoslaven en Roemenen) erin slaagde de erkenning van de werkzaamheden van de Volkenbond in de tekst te schuiven, werd het verdrag nog minder interessant. Het ging niet door, maar toch zouden dezelfde Grote Vier in 1938 als commissie ad hoc optreden om in de gestalte van Tsjechoslowakije Versailles af te breken.

Een wezenlijk conflict tussen Italië en Duitsland moest ontstaan over Oostenrijk, dat Hitler ideologisch beschouwde als Duits gebied en als de weg tot beheersing van het Donaubekken. Hij moest er Mussolini tegenkomen, wiens sympathie uitging naar Hongarije als middel tot revisie van de Midden-europese verhoudingen en naar Oostenrijk als bolwerk tegen 'Pruisisch barbarisme'. De Fascistische Partij subsidieerde sinds 1928 de Oostenrijkse *Heimwehr* van prins Starhemberg als tegenwicht tegen nazi-infiltratie en arbeidersoverwicht. Kanselier Dollfuss, die een deel van deze *Heimwehr* aan zijn zijde wist te krijgen, werd door deze, dus indirect door Mussolini, in de richting van een katholiek-fascistische dictatuur gedreven. De daaruit voortvloeiende gewelddadige onderwerping van de Weense socialisten in februari 1934 betekende echter een aanzienlijke verzwakking van zijn positie tegenover de nazi's.

In juni 1934 maakte Hitler zijn opwachting bij de Duce, voordat de anti-Italiaanse stemming die de nazi's in Oostenrijk kweekten, de hele situatie bedorven had. Het bezoek (in Venetië) werd geen volledig succes, mede doordat Mussolini de Führer in regenjas maar een vulgair mannetje vond. De nacht van de lange messen (30 juni) en de moord op Dollfuss (25 juli) ontketenden in Italië een diepe verontwaardiging. Mussolini zond troepen naar de Brenner, maar ontdekte dat

Links: Führer en Duce worden in Rome door de menigte toegejuicht (1938).

Engeland en Frankrijk hem niet assisteerden. Dat verzuim had verstrekende gevolgen: het ontnam aan de bestaande verdragen, de Volkenbond inclusief, de bodem, doordat bleek dat ze niet waar gemaakt werden. In de internationale betrekkingen werden van nu af alle combinaties mogelijk, een labiele toestand waartoe de jarenlange onrustpolitiek van Mussolini zeker heeft bijgedragen. Zijn conclusie was dat men hem nu ook wel strafeloos Abessinië zou laten aanvallen en daarmee begon het recht van de brutaalste te gelden.

Toen Hitler op 16 maart 1935 de Duitse herbewapening in ere herstelde, reageerden Engeland, Frankrijk en Italië met het pact

van Mussolini, toen de wereld zich opeens met sancties tegen zijn koloniale expansie keerde. Deze als persoonlijk ervaren belediging dreef hem weliswaar niet terstond in Hitlers armen, maar plaveide wel de weg naar Berlijn. Wenen stond er nog tussen, maar daar daalde de sympathie voor de Italiaanse avonturier nu ook snel en al in januari 1936 moet Mussolini gezegd hebben dat hij onder zekere voorwaarden wilde afzien van garanties aan Oostenrijk. Hij begreep dat de westelijke staten tot elke prijs de vrede wilden bewaren en dat een beheersing van de wereld door Duitsers, Italianen en Japanners in het verschiet lag. Het optreden van linkse volksfronten in Frankrijk en Spanje trok zijn

rekende met een Frans-Italiaans conflict, eventueel uitgebreid tot Engeland, waardoor hij in 1938 ongehinderd Oostenrijk en Tsjecho-Slowakije hoopte te liquideren.

Inmiddels was Italië steeds nauwer aan Duitsland gebonden geraakt. We kunnen de eerste symptomen van deze ontwikkeling bespeuren in 1935, als de niet-nazistische ambassadeur in Berlijn wordt vervangen door Attolico, die veel welwillender tegenover de Duitse politiek stond. Nog duidelijker wordt de kentering als in juni 1936 minister Suvich, een traditioneel anti-Germaanse Triëster, op Buitenlandse Zaken wordt afgelost door de overtuigde jonge fascist en bewonderaar van zijn schoonvader de Duce, Galeazzo

Na ondertekening van het Staalpact, in 1939, verschenen (v.l.n.r.) Ribbentrop, Ciano, Hitler en Goering op het balkon van de Rijkskanselarij.

van Stresa, een verbond zonder overtuiging, omdat Mussolini zich hiermee hoofdzakelijk wilde dekken voor zijn Afrikaanse plannen. Een Frans-Russisch verdrag kon evenmin effectief worden in een Europa dat Rusland nog niet als gelijke erkende en geen doortochtrechten vastlegde voor sowjetlegers als deze in Duitsland moesten optreden. Bovendien sloot Engeland een vlootovereenkomst met Duitsland. Groot was dan ook de woede

In april 1939 annexeerde Italië Albanië. In Tirana luisterden de Albanen naar een toespraak van Ciano.

aandacht dermate naar Zuidwest-Europa, dat hij er zijn protectie van Oostenrijk voor prijs gaf: 11 juli 1936 tekende hij met Duitsland een overeenkomst waarbij dit land de Oostenrijkse soevereiniteit erkende, maar Oostenrijk zelf zijn Duitse karakter onderstreepte. Hiermee was de weg tot de *Anschluss* geëffend.

Toen in juli 1936 de opstand van Franco begon, moest Mussolini, zijn status van fascist getrouw, meteen inhaken op het door de propaganda flink opgeblazen rode gevaar. Omdat Spanje tevens een schakel vormde in de *mare-nostro*-strategie, gooide hij zich er met volle energie op en liet zich er veel te veel binden, waardoor hij onbewust Hitler in de kaart speelde. Uit het Hossbach-memorandum (de notulen van de geheime bespreking op 5 november 1937) weten we dat Hitler

Voor na zijn reis naar Duitsland raakte Mussolini steeds meer in Hitlers ban, al bleef hij de Führer wantrouwen.

Ciano. Op Duits verzoek begaf deze zich in oktober naar de 'broederstaat' en daar kwam het verbond tot stand dat Mussolini op 1 november aan zijn volk presenteerde als 'de as waaromheen de andere staten zullen draaien'. In het kader van dit vriendschapsverdrag mochten de Italianen een monopolie in de Middellandse Zee opbouwen, maar ter ere van zijn grote vriend zou Hitler toch ook aan de strijd in Spanje deelnemen!

Defilé van Italiaanse troepen na de snelle verovering van Albanië, die door Duitsland werd gedekt.

Hoewel de Italiaanse diplomaten zich hadden voorgesteld dat hun wijsheid de Duitse onbeheerstheid kon temmen, vond het omgekeerde plaats. Van de aanvang van 1937 af werd hun te verstaan gegeven dat Oostenrijk voor hen verloren was; Mussolini kon niet anders doen dan zich geleidelijk van kanselier Schuschnigg distantieëren en, toen de *Anschluss* in maart 1938 een feit werd, zijn volk uitleggen dat de onafhankelijkheid van de buurstaat een zaak van dat land alleen was en dat Wenen hem bovendien niet om bescherming had gevraagd...

Toch heeft deze gebeurtenis in Mussolini's denken een onmiskenbare tweeslachtigheid verwekt: enerzijds was hij, vooral door de ontvangst in Duitsland van 25 tot 29 september 1937, volslagen in de ban van de grote regisseur, wiens paraparas en uniformencultus hij overnam. Als fascist genoot hij van oorlogen, die het volkskarakter definitief zouden veranderen. 'Ik ben geboren om de Italianen nooit in vrede te laten leven. Eerst Afrika nu Spanje en straks weer wat anders,' beloofde hij op 7 oktober 1938. Zijn politiek werd harder, agressiever en raakte het contact met het volk kwijt. Anderzijds evenwel groeide nu bij hem het vermoeden dat Italië voorbestemd was de bijwagen van Duitsland te worden. Hitler vertelde niets over zijn voorbereidingen en stookte zelfs de Duitssprekende bevolking van Alto Adige op. Toen niet grif gehoor werd gegeven aan zijn verzoek de minderheid te kalmeren, werd de Duce zo boos, dat hij hardop droomde van een oorlog waarin hij alle staten tegen Duitsland opzette. Hij was jaloers op de Führer, die zich begin 1938 tot opperbevelhebber uitriep, en wenste voor zichzelf de titel van Eerste Maarschalk van het Keizerrijk. Toch heeft hij er nooit toe kunnen besluiten de Germaanse Leider de rug toe te draaien; in zijn gedachte bleef altijd de wens overheersen een belangrijke rol te spelen bij de herziening van de wereldkaart en met Duits-Japanse bescherming een mediterrane imperium te stichten. Daarmee verdrong hij de opkomende twijfels aan Hitlers oprechtheid en de ergernis over Ribbentrops driftige verlangen naar oorlog zonder concreet doel (voor de Italianen althans!).

In dit vlak ligt de verovering van Albanië — een prestigeobject van Ciano en zijn chef na de teleurstelling over de *Anschluss*. In die tijd waren de relaties met Joegoslavië nogal goed, doordat minister Stojadinovic meer en meer tot het fascisme overhelde. Het leek een goede handel als Albanië de prijs werd die Belgrado moest betalen voor Italiaanse garanties. Ciano beschrijft in zijn dagboek hoe het scenario luidt: eerst koning Zog vermoorden (er is iemand die dat voor 10 miljoen lire wil doen), dan onrust op straat verwekken, pro-Italiaanse militairen laten optreden en dezen tenslotte een beroep op Rome laten doen. Toen Stojadinovic in februari 1939 wegens de Kroatische autonomiebeweging ten val werd gebracht, zag het ernaar uit dat snel moest worden opgetreden: het plan dreigde nu uit te lekken en voorts circuleerden geruchten over Duitse belangstelling voor de Albanese olie. Mussolini verkeerde deze maanden meer dan ooit in tweestrijd: de verraderlijke overval op de

Boheems-Moravische reststaat deed hem vrezen voor Duitse machtontplooiing aan de Adria, waar misschien het fascistische Kroatië voor zijn neus zou worden weggepikt. Hij stuurde versterkingen naar Venetië en liet de nazi's weten dat inmenging in zijn 'reservaat' de As kon breken (19 maart 1939). De toestand van 1934 scheen zich te herhalen en het zou onder deze omstandigheden verantwoord zijn geweest toenadering tot de westelijke staten te zoeken. Maar dan had de hetze over Tunis, Corsica en Djibouti, die sinds maanden tegen Frankrijk werd gevoerd, moeten eindigen en dat strookte niet met de fascistische doelstellingen. Mussolini was er heilig van overtuigd dat een oorlog tussen de 'plutocratische staten' en de dichtbevolkte, dus arme landen Duitsland en Italië onvermijdelijk was en daarom mocht de wereld niet vermoeden dat er onenigheid bestond tussen de 'paupers'. Zodra Hitler dan ook liet weten dat hij even belangeloos stond tegenover de Balkan als Mussolini tegenover Tsjechoslowakije (!), draaide deze als een blad aan een boom om en verkondigde in de Grote Raad dat Italië slechts één idee koesterde: onwankelbare trouw aan de As.

Dat Mussolini desondanks nog wat huiverig bleef ten aanzien van de Albanese expeditie, kwam doordat hij zich niet gedekt wist door de Duitsers als de zaak uit de hand zou lopen. Hij prefereerde de zekerheid van een militair verdrag, waarover al sinds 1937 gediscussieerd werd, maar dat door de zelden parallel lopende belangen nog steeds niet rond was. Het enthousiasme van Ciano won het echter en op 7 april gingen de troepen in Durazzo aan land. Typerend voor Ciano's gewijzigde houding jegens de Duitsers is dat hij in Engeland en Frankrijk het gerucht liet verspreiden dat de annexatie van Albanië tot doel had Duitse expansie op de Balkan te voorkomen. Toen de kogel door de kerk was, had Mussolini de smaak te pakken: bij de spoedig ter hand genomen uitvoering van openbare werken kregen wegen naar de Griekse grens voorrang, want ook dit land zou te zijner tijd worden aangevallen om de springplank te vormen naar het Midden-Oosten (de vierde Punische oorlog noemde Mussolini dat eens).

Het militaire pact waarop hierboven bedoeld werd, lag meer in de lijn van de Duce dan in die van zijn schoonzoon. Ciano was in mei 1938 begonnen met een ontwerp dat duidelijk het wantrouwen weerspiegelde dat de kwesties Oostenrijk en Zuid-Tirol hadden gewekt: men zou geen activiteiten op elkaars terrein ondernemen en geschillen vreedzaam regelen. Ribbentrop had toen geantwoord met een ruimere opzet en een aantal geheime clausules, die in wederzijdse steun voorzagen in geval van een niet-geprovoceerde aanval door Engeland en/of Frankrijk, maar alleen bij volledige overeenstemming tussen beide partners. Had Italië deze versie geaccepteerd, dan had het meer zeggenschap bezeten dan bij de tekst die een jaar later van kracht werd. De zaak bleef slepen, tot in september 1938 een ontwerp ter tafel kwam voor een triple alliantie. Oorspronkelijk had Mussolini zo'n verbond met Japan erbij zelf gewenst, maar te midden van het spektakel over Sudetenland leek het hem ontactisch zijn

volk een verbond met Hitler voor te stellen; toetreding van Japan zou op dat moment wellicht de Britten te veel prikkelen, zodat verder gedokterd werd aan een tweezijdig verbond. Op 6 en 7 mei 1939 vindt in Milaan de laatste conferentie plaats, waarna het aan Ribbentrop werd overgelaten de tekst te formuleren — een ernstige fout van Ciano, die blijkens zijn dagboek in de waan verkeerde dat de Duitse dynamiek aan het afnemen was, terwijl Italië zich sterk voelde na de geslaagde stap op de Balkan. Wat de twee fascistische leiders zich te weinig realiseerden was dat Engeland na de tweede Tsjechische crisis en de bezetting van Albanië niet meer in *appeasement* geloofde. Hoewel de Italiaanse inlichtingendienst, die regelmatig documenten van buitenlandse diplomaten kopieerde, de Duitsers kon bewijzen dat Engeland erover dacht reeds bij een gedwongen afstand van Danzig zijn garanties aan Polen gestand te doen, zei Ribbentrop slechts een beperkt Pools conflict te verwachten. En zo kwam het op 23 mei 1939 tot de ondertekening van het Staalpact, waarvan Ciano had opgemerkt dat er dynamiet in zat... zonder het eruit te halen. Er stond namelijk niet dat de partners elkaar hulp verschuldigd waren als een derde hun de oorlog verklaarde — nee, militaire steun zou verleend worden als een van beide partijen 'in oorlogshandelingen verwikkeld raakte', en dat kon natuurlijk de agressor zijn. Dat het pact in deze vorm getekend werd, lag aan Mussolini's behoefte Frankrijk en Engeland te overdonderen en aan zijn illusie dat het hem invloed op Hitler zou schenken. Dat reeds in april van dat jaar de voorbereidingen waren begonnen voor de totale afrekening met Polen was hem niet bekend.

Wel poogde Mussolini door een memorandum alsnog onder Hitlers aandacht te brengen wat niet in het Staalpact stond: dat Italië om vele redenen pas in 1943 aan de strijd kon meedoen en dan meer met mensen dan met middelen. Eerst moesten belangrijke industrieën uit de Povlakte naar het zuiden worden verplaatst en een miljoen arbeiders uit Frankrijk worden teruggeroepen, en diende een wereldtentoonstelling in Rome georganiseerd te worden, die het nodige geld voor de bewapening zou verschaffen. Onder de indruk van de Duitse agressiviteit, die onverbloemd tot uiting kwam tijdens de ontmoeting in Salzburg (11—13 augustus), en geschokt door de onthulling dat de Duits-Russische besprekingen, die hijzelf gestimuleerd had, waren uitgelopen op een samenwerking die een wereldoorlog welhaast onvermijdelijk maakte (23 augustus), terwijl hij aldoor gemeend had dat er alleen een handelsakkoord in de maak was liet de Duce zich overreden tot afzijdigheid. Hoewel de begeerte trouw te blijven en de liefde tot de oorlog hem opzweepten, stuurde hij op 26 augustus een lijst in waarop 17 miljoen ton grondstoffen en 150 stuks afweergeschut vermeld stonden die hij beweerde nodig te hebben. Het was een poging Hitler in verlegenheid te brengen, maar zij had evenmin succes als zijn aandringen op een conferentie in de stijl van München. De Führer had zijn bondgenoot voorgoed op sleeptouw genomen.